

X. YÜZYILDA OĞUZLAR

FARUK SÜMER

X. Yüzyılda yazılmış *İslâm* coğrafya eserlerine göre, bu yüzyılda *Türk* dünyası başlıca şu *el* * (kavim)ler tarafından temsil ediliyordu: 1— *Oğuzlar* (bu eserlerde el- Guzz). 2— *Karluklar* (bunlarda ekseriyetle Harluh 3— *Uygurlar* (bu eserlerin hepsinde Tokuz-Guzz). 4— *Kırgızlar*. 5— *Kimekler*. Bunlardan Karluklar, *İsficab* (İsbicab— Sayram) dan *Fergana'nın* doğu uç bölgesine ve Fergana'dan 20 günlük arazi dahilinde, yani başlıca *Taraz* (Talas) bölgesi ile, *Fergana'nın* doğusundaki yörelerde ve *Işık Göl'*ün güney, batı ve kuzeyine düşen topraklarda, kısaca *Işık Göl*, *Fergana* ve *İsficab* arasındaki geniş ülkede yaşıyorlardı¹. Eskiden beri üç boya ayrılmışlardı². Bunlardan birisi *Çigil* boyu idi. *Hudud ul-âlem'e* göre (yazılışı 982), *Çigiller Işık Göl'ün* kuzey batısında yaşamakta idiler³. XI. yüzyılda ise onlar elin yayılmış olduğu geniş bölgenin birçok yerlerinde kümeler halinde bulunuyorlardı. Kâşgarlı Mahmud⁴, onların üç bölük halinde olup, bir bölüğünün *Taraz* (Talaş) şehri yakınlarında bulunan bir kasabada, bir bölüğünün *Kuyas'da*, (Barsgan ötesinde), üçüncüsünün de *Kâşgar* yöresindeki bir takım köylerde yaşadığını bildiriyor. *Çigiller'in* aynı yüzyılın ikinci yarısında *Mavera ün nehr'de* de yaşadıklarını görüyoruz⁵. *Çigiller* XI. yüzyılda o kadar önemli bir teşekkül haline gelmişlerdi ki, bu yüzden onlara bir *Türk* eli gözüyle bakılmıştır. Kâşgarlı onların

* İl, umumiyetle memleket, vilâyet anlamında kullanıldığı için, kavim anlamında olarak bu imlâ ve telâffuz şekli tercih edilmiştir.

¹ İstahrî, *Kitab ul-memâlik*, neşreden M. J. De Goeje, (BGA), Leyden, 1927, sahife 290; Bu eserden naklen İbn Havkal, *Kitabu suret il-arz*, nşr. J. H. Kramers, Leyden 1938, II, s. 467; *Hudud ul-âlem.*, Tahran, 1352, tercüme, Minorsky, *The Regions of the world*, (GMNS), London, 1937, s. 97-98, izahlar kısmı, s. 286-297.

² E. Chavannes, *Documents sur les Tou -kiue Occidentaux*, Paris, 1941, s. 77, 78 ve not; H. N. Orkun, *Eski Türk yazıtları*, (T. D. K.), İstanbul, 1936, I, s. 166-174 (Sine Usu yazıtında). VIII. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısına ait olduğu sanılan ve çokça *Türk* el ve boylarından bahseden tibetçe tarihî bir- vesikada da böyledir: "A l'Ouest il y a les trois tribu Gar-log avec huit mille soldats" (Jacques Bacot, *Reconnaissance en haute. Asie septentrionale par cinq envoyés Ouigours au VIIIe siècle*, Journal Asiatique, 1956, CCXLIV, cüz 2, s. 147). Bu önemli vesikanın mahiyeti hakkında aynı makale ve oradaki Pelliot'nun eksik ve yarım kalmış notlarına (s. 138-153) ve G. Glauson'un bu husustaki çalışmasına ait yazısına bk: *A propos du manuscrit Pelliot tibetain 1283*, Journal Asiatique 1957, CCXLV, cüz 1, s. 12-24. Fakat, Glauson'un bu yazısına rağmen bu vesika üzerinde daha birçok çalışmaların yapılması gerektiği açık olarak kendisini gösteriyor.

³ *Hudud ul-âlem*, s. 52, Minorsky, tercüme s. 98-99, izahlar s. 297-300.

⁴ *Divan u lügat it-Türk*, nşr. Kılıslı Rifat, İstanbul, 1333, I, s. 329-330, tercüme Besim Atalay, (T. D. K.), İstanbul 1939, I, s. 393-394.

⁵ İbn ul-Esir, Mısır, 1301, X, s. 70; Nizam ül-Mülk, *Siyâsetnâme*, nşr. Halhali, Tahran, 1310 şemsî, s. 91.

Kartukların bir boyu olduklarını bilmiyor. Yine aynı yüzyılda başlı başına bir *Türk eli* olarak görünen *Tuhsiler'in* Gerdizi⁶ ve Kâşgarlı'nın⁷ kayıtlarında *Çigiller'in* bir oymağı oldukları veya bir zamanlar onlara bağlı kaldıkları anlaşılıyor. Karahanlılar devletinin *Kartuklar* tarafından kurulmuş olduğu muhakkaktır⁸. *Kâşgar* bölgesinde *Yağmalar* yaşıyordu ki, verilen bilgiye göre⁹, bunlar *Tokuz Guzzlar'dan* yani *Uygurlar'dan* idiler.

İslâm müelliflerinin *Tokuz Guzz* dedikleri Uğurlar, Isık Göl'ün doğusundan başlayarak kendi adları ile (*Uyguristan—Uygur ili*) anılan *Beş-balık*, *Turfan* ve *Karaşar* bölgesinde yaşıyorlardı. Bunlar, diğer Türk elle-rinin millî dinlerinde olmalarına karşılık, *Buda* dininde idiler¹⁰.

Kırgızlar ise umumiyetle yukarı *Tenisey* ile eski *Köğmen* bugünkü *Sayan* dağları bölgesinde oturmakta idiler¹¹.

Kimekler'e gelince, bu el de başlıca *İrtiş* ırmağının orta yatağında ve bu ırmağın güney ve batısındaki topraklarda yurt tutmuşdu. *Orhun* kitabele-rinde onların adı geçmemektedir. Bu husus, bu elin kitabelerin yazıldığı VIII. yüzyılın birinci yarısında başka bir ad taşımış bulunması ile ilgili olabilir. *Kimekler'in* *İslâm* sınır şehirlerinden birisi olan *Savran* (Sabran) öte-sinde (bu şehrin kuzey yönündeki topraklarda) *Oğuzlar* ile yan yana yaşa-dıkları, yani onların X. yüzyılın ikinci yarısının ortaları veya sonlarına doğru güney'e doğru epeyce sarkmış oldukları anlaşılıyor ki¹², bunlar *Barthold'un* de işaret ettiği gibi¹³, *Kimekler'in* ünlü boyları *Kıpçaklar* olsa gerektir. *Kimekler* birçok boylara ayrılmış olub, en tanınmışları *Kıpçaklar* ve *Temek* (İmek) ler idi. *Kıpçaklar* X. yüzyılda bilhassa batı yönünde *Yayık'a* (Ural) kadar uzanan topraklarda yaşıyorlardı. Bunlar (yani *Kıpçaklar*)

⁶ *Zeynul - ahbar*, nşr. Barthold, Petersburg, 1897, s. 81.

⁷ Kilisli, I, s. 354; B. Atalay, I, s. 423. *Mervezî de (Tabâyi'ul - hayavân*, nşr. Mi-norsky. London, 1941, s. 19), *Tuhsiler'in* *Korluklar'dan* olduğu yazılıyor ki, aynı şey demektir. Minorsky (The Regions of the world, s. 300), *Tuhsiler'in* eski *Türkîş* birliği kalıntısı olduklarını söylemektedir.

⁸ O. Pritsak, *Kara Hanlılar*, *İslâm Ansiklopedisi* (İA), Cüz 58.

⁹ Gerdizî. S. 84. *Hudud ul-âlem'de* (s. 49-50, Minorsky, 96) onların meliklerinin *Toğuz Oğuz* melikinin oğlu olduğu, *Bulak* adlı oymaklarının da *Toğuz Oğuzlar* ile karış-tığı söyleniyor. Pritsak (*Kara Hanlılar*, İA, 58, s. 252), *Yağmalar'ın* *Karluklar'dan* olduğunu söylüyor. Fakat bu hususta ne gibi delillere sahiptir bilmiyoruz. *Yağmalar*, doğrudan doğ-ruya *Tokuz-Oğuzlar* yani *Uygurlar'dan* olabileceği gibi, bir zamanlar onların tâbiyetinde kalmış müstakil bir *Türk eli* de olabilir. Adı *Orhun* yazıtlarında geçmiyor. Reşidüddin *Oğuznâmesi'ne* göre (Topkapı sarayı, Hazine kütüphanesi, nr. 1653, Yaprak, 277a), *Oğuz Han*, *Hindistan'ı* fethettikten sonra onun doğusundaki bir ülkenin hükümdarı olan Senci Oğul? Yağma Han'ı *سَنجِي اَمْرُلْ يَمَانْ* öldürerek ülkesini alıyor.

¹⁰ Barthold, *Toghuz Ghuz*, *Encyclopedie de l'Islam*, IV, s. 848-849; Minorsky, *The Regions of the world*, s. 263-277.

¹¹ Barthold, *Kırgız*, EI, II, s. 1084-1086; Minorsky, aynı eser, s. 282-286; R. Rahmeti Arat, *Kırgızistan*, İA, cüz 64, s. 735 ve devamı.

¹² Mukaddesi (*Ahsen ul-tekasim*, nşr. De Geoeje, B A G, Leyden, 1906, s. 274), *Sirderya* kıyısındaki *Savran'ın* *Oğuz* ve *Kimek* sınırında bulunduğunu, *Şoğulcan?* (*شوغجان*) şehrinin de - yeri bilinmiyor - *Kimekler* yönünde bir sınır şehri olduğunu yazıyor.

¹³ *Kıpçak* maddesi, E I, II, s. 1081 - 1082.

XI. yüzyılda *Yayık* ve *İtil'i* (Volga) geçerek *güney Rusya'ya*, girmiş oldukları gibi, güney'e doğru da inerek *Oğuz* yurdunu işgale başlamışlar ve XI. yüzyılın ikinci yarısında *Aral* ve *Sirderya* kuzeyindeki toprakların çoğuna hâkim olmuşlardı¹⁴. *Kıpçaklar'ın* XI. yüzyılda yaşamış *Kanlı* adlı büyük bir beyleri vardı ki¹⁵, bunun buyruğunda bulunan *Kıpçaklar* ertesi yüzyılda bu adla (Kanlı) anılmışlardır. *Kıpçaklar* nasıl *Kimekler'den* ayrılıp başlı başına bir el olmuşlar ve hattâ kardeş boy *Temekler* ile akrabalıklarını red etmişler ise¹⁶, *Kanlılar* da XII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIII yüzyılın başlarında adetâ müstakil bir el sayılmış, *Oğuz* destanında da böyle ve hattâ asıl boyları *Kıpçaklar gibi* *Oğuz Han* zamanında teşekkül ettiği sanılan eller arasında yer almışlardır. Fakat, onların bağlı buldukları *Kimek* elinden, Kitabelerde olduğu destanlarda da bahsolunmaz, Çünkü XI. yüzyılda adı ortadan kalkmış ve kendisini iki önemli boyu yani *Kıpçaklar* ve *Yemekler* temsil etmişlerdir¹⁷.

X. yüzyılın birinci yarısının ortalarına doğru *Cim* (bugünkü *Emba*) ile onun yanındaki diğer akar suların ötesinde ve *Yayık* ırmağının batısında *Peçenekler* yaşıyorlardı¹⁸. *Peçenekler* önemli *Türk* ellerinden birisi olmakla beraber *Orhun* kitabelerinde adları geçmez. Buna karşılık VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılan *tibetçe* tarihî vesikada kendilerinden bahsolunur¹⁹.

24 *Oğuz* boyundan birisi de, bilindiği üzere aynı adı yani *Peçenek* adını taşıyor.

Peçenekler, yukarıda işaret edilen *tibetçe* vesika başta olmak üzere, bütün kaynaklardan açıkça anlaşılıyor ki, *Oğuzlar* ile kavmî bakımdan hiçbir ilgisi olmayan müstakil bir *Türk* elidir. Bu sebeple XVI. yüzyılda, *Türkiye'* de, adına *aşiret ve yer adı* olarak rastlanması²⁰ ile tarihî varlığı sabit olan *Oğuz-Peçenek* boyu bu eli ifade etmemektedir. Yani bu ünlü *Peçenek* eli *Oğuzlarım*. 24 boyundan birisi değildir. *Oğuz-Peçenek* boyu'nun bu elden olmasına gelince, bu hususta elimizde hiçbir delil yoktur. Kâşgarlı Mahmud, biri *Rum* sınırında oturan bir *Türk* eli (*cil*), ötekisi *Oğuzlar'dan* bir boy

¹⁴ Bu önemli olaya aşağıda yeniden temas edilecektir.

¹⁵ Kâşgarlı, Kilisli Rifat, III, s. 289, Besim Atalay, III, s. 379.

¹⁶ Kilisli Rifat, III, s. 22, Besim Atalay, III, s. 29.

¹⁷ *Kimekler* hakkında, Minorsky, aynı eser, s. 304-310; aynı müellif. Mervezî, *Tabâyi'ül-hayavân*, haşiyeleri, s. 107-108; Faruk Sümer, *Kimek* maddesi, I, cüz 63, s. 809.

¹⁸ A. Zeki Velidi Togan, *İbn Fadlan's reisebericht, Leipzig*, 1939. metin. s. 17-18.

¹⁹ *Au Nord superieur de ceux-ci (Uğraklar) est la tribu des'Be-ca-nag. Us ont cinq mille soldats. Ils sont en lutte avec les Hor "Uygur" (J. Bacot, Reconnaissance en haute Asie . . . , s. 147). Buradaki," kuzeyde ve Uğraklar'ın yukarisında" ifadesi Peçenekler'in yurdu hakkında bize bir fikir vermiyor. Fakat Uygurlar ile mücadele halinde olduklarına göre onların, G. Clauson'un dediği gibi (a propos du manuscrit Peilliot tibetain, s. 16), Balkas gölü yıkınmda veya A. N. Kurat'm bundan yirmi yıl önce kestirdiği gibi (Peçenek tarihi, İstanbul, 1937, s. 26), Işık göl yakınında (haritada Işık göl-Balkaş arası) yaşamaları kuvvetle muhtemeldir.*

²⁰ Faruk Sümer, *Bayındır, Peçenek ve Türeğirler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII, sayı 2-4, s. 322-329.

(*kabile*) olmak üzere, *Türk-Peçenek* eli ile Oğuz -Peçenek boyunu ayrı ayrı zikreder²¹. Kâşgarlı, bilindiği üzere, bazı hususlarda öteki *Oğuz* boylarından ayrıldıkları ve *Kalaç* şeklinde de ayrı bir ad taşıdıklarından dolayı iki boyu listesine almamıştır. Buna karşılık *Peçenek* adını 22 halis *Oğuz* boyları arasında zikretmiş ve damgasını da göstermiştir. Diğer taraftan 24 boyun çok eski zamanlarda var olması ihtimalinin kuvvetli bulunmasına dayanılarak da *Türk-Peçenek* eli ile, *Oğuz-Peçenek* boyu arasında sadece bir ad benzerliğinin bulunduğu hükmedilebilir. Bununla beraber, *Oğuzlar* arasındaki *Peçenek* boyu'nun, aslında *Türk-Peçenek* elinin bir parçası olub *Oğuzlar'm* hâkimiyeti altına düşerek zamanla *Oğuz* elinin bir boyu hüviyetini almış olması ihtimali de imkânsız değildir.

X. ve XI. yüzyılda *Oğuzlar* ile çağdaş ve çoğu onun komşuları olan *Türk* ellerinden - konumuz ile ilgileri nisbetinde-kısaca bahsettikten sonra *Oğuzlar'a* geçebiliriz.

I. OĞUZLAR'IN YURDLARI.

X. yüzyılda *Oğuzlar*, *Hazar denizi'nden* Sir (Seyhun, İnci) ırmağının orta yatağındaki *Farab* (XI. yüzyılda türkçe adı ile Karaçuk) ve *Isficab'a* (İsbicab — Sayram)' kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. İstahrî (yazılışı 951 den önce) onları *Karluk*, *Kimek*, *Bulgar* ve *Hazar* ülkeleri ile *Hazar denizi'nden* *Isficab'a* kadar uzanan *İslâm* sınırı arasında gösterir²². Bu ve diğer müelliflerin eserlerinden, *Oğuz* ülkesinin doğu, güney ve hattâ batı sınırı kat'i bir şekilde bellidir. *Oğuzlar* doğu'da *Isficab* bölgesinde ve Onun az kuzeyindeki yerde *Karluklar* ile komşu idiler. Güney'de *İslâm* ülkeleri ile olan sınıra gelince, batı'da yani *Harizm* ülkesinde sınır, *Cürçaniye* (Gürgenç) ve bilhassa bu şehrin kuzey batısındaki *Cit* (Jit) kasabasından başlıyordu. *Aral Gölü'nün* güneyindeki *Baratekin* de sınır kasabalarından idi²³. *Mavera ün-nehr'de* sınır, *Buhara* kuzeyindeki çölden başlayarak²⁴ *Isficab* bölgesine kadar uzanıyordu. Fakat *Oğuz* ülkesinin kuzey sınırı hakkında açık bir bilgiye sahip değiliz. *Oğuzlar* bu yönde *Peçenekler* ve *Kimekler* (bilhassa bunların Kıpçak boyu) ile komşu idiler. Bazı *İslâm* coğrafyacılarının sözlerine bakılacak olursa²⁵ *Oğuz*

²¹ Aynı yazı.

²² S. 9, ayrıca s. 290.

²³ İstahrî s. 303; *Mukaddesi*, s. 289.

²⁴ *Mukaddesi* (s. 282) de burada *Avşar* adlı bir köyden bahsediliyor: «واوشر»

«واوشر» Bu yer adının *Oğuz-Avşar* boyundan geldiği kabul edilmiş (Köprülü, *Avşar maddesi*, I.A, II. cild, s. 29) biz de *Avşarlar'a* ait yazımızda (Köprülü *Armağanı*, Ankara, 1953, s. 469) buna katılmıştık. Fakat bu büyük köy *Buhara* yöresinde olup, komşu köylerden hiçbirinin adı, görünüşe göre, türkçe'ye benzememektedir. Diğer taraftan *Oğuzlar* henüz bu bölgeye inmemiş oldukları için, bu adın yerli dile ait bir kelime mi olduğu hatıra geliyor.

²⁵ *Hudud ul-âlem*, s. 54, Minorskys. 100; İstahrî (s. 10), *İtil* şehrinde bahsederken bunun, *Hazar denizi*, *Serîr* Rus ve *Oğuz* ülkeleri arasında olduğunu söylüyor. Aynı

sınırı bu yönde *İtil'e* kadar gidiyordu. Bize göre bu söz *Oğuzlar'ın. Hazar* ülkesine akınlar yapmaları ve belki de *Oğuzlar'dan* bir kolun kardeşlerinden ayrılarak *Yayık* ve *İtil* arasında oturmuş olmalarından çıkmış olacaktır. Çünkü, *Oğuzlar'm Sirderya'dan İtil'e* kadar uzanan pek geniş ülkeyi tamamıyla işgalleri altında tutmuş olduklarını kabul etmek pek kolay olmasa gerek. Bizim düşündüğümüze göre, asıl *Oğuz* yurdunun kuzey sınırı, *Emba'dan* başlayarak, bugünkü *Mugayar* dağları, *Irgız* ırmağı, *Çalkar gölü*, bunun altındaki *Kara-kum* çölünü geçip kuzeye doğru uzanan büyük sıra dağlarda (*Ulu dağ*, *Kiçi dağ*) sona ermiş olsa gerektir.

Oğuz yurdu batıda *Hazar denizi'ne* dayanıyordu. X. yüzyılda o zamana kadar gayri meskûn olan *Hazar-Aral* arasmdaki-İslâm coğrafyacıları tarafından *Siyah Kûh* adı verilen-yarım ada da onlar tarafından işgal ve iskân edilmiş ve bundan dolayı bu yarımada *türkçe Mangışlağ* (Bin Kışla) adını almıştı²⁶.

X. yüzyıl İslâm coğrafyacıları²⁷ *İnci'nin* kuzeyinde ve *Hazar denizi'nin* doğusundaki geniş çöl bölgesine *Oğuz çölü* (*mefâzat ul-Guzziyye*) adını vermişlerdir.

Oğuz elinin çoğunluğunun yaşadığı, başka bir deyişle, *Oğuzların* toplu ve kalabalık bir halde oturdukları yer, *Sir* ırmağının ağzından, orta yatağma-kadar olan kısmı ile, ırmağın her iki yanındaki ve bilhassa sağ yanında kuzeye doğru uzanan topraklardı. *Oğuz* yabgusu yani kiralının kışlağı olan şehir ırmağın ağzına yakın bir yerde bulunuyor ve *Yenikent* adını taşıyordu²⁸. Yine aynı ırmağın kıyısındaki *Cend* ve *Huvâre* şehirleri de yabgunun hükmünde olup bu şehirlerde Müslümanlar da oturuyorlar di²⁹.

İsficab (Sayram)ın hemen kuzeyinden başlayarak *Sir derya'ya* muvazi olarak uzanan *Karaçuk* sıra dağları bölgesi *Oğuzlar'dan* pek önemli bir kısmın yaşadığı bir yer idi. Kâşgarlı Mahmud³⁰, *Karaçuk'un* *Oğuz* yurdunun

müellif (s. 222), *İtil* ırmağının *Oğuzlar* ile *Kimekler* arasında sınır olduğunu da yazmaktadır ki, Barthold (*Ghuzz* maddesi, E I, II, s. 178), bunu *Kama* olarak kabul ediyor. Bizce, Coğrafyacıların İslâm âleminin dışında kalan - ve bilhassa ona uzak-ülkelerin-sınırları hakkında verdikleri bilgilere, umumî olarak takribî bir değer izafe edilmelidir. Meselâ aynı müellif aynı yerde (s. 222) *İtil'in Kırgız* ülkesine yakın bir yerden çıktığını işittiğini söylüyor.

²⁶ İstahrî, s. 219; ondan naklen İbn Havkal, s. 389; *Hudud ul-âlem'de* (s. 16, Minorsky, s. 60), *Oğuzlar'm* burada denizde ve karada yol kesicilik yaptıkları söyleniyor; Kâşgarh, *Kilisli Rifat*, I, s. 387, III, s. 118, Besim Atalay, I, s. 465, III, 157.

²⁷ İstahrî, s. 217-218; *Hudud ul-âlem*, s. 35, 54.

²⁸ İbn Havkal, s. 512; *Hudud ul-âlem*, s. 73-74; Minorsky, s. 122 (bazı yerlerde olduğu gibi burada da bu iki eser müşterek bir kaynağa dayanıyor). Şehrin adı arabça eserlerde *Medînet ul cedide* (Mes'udî, *Muruc uz-zehab*, nşr. ve fransızca tercümesi, *Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille*, Paris, 1891, s. 212), yahut *Karyet ul-hadîse* (*İbn Havkal*, gösterilen yer; bu eserden naklen İdrisî, *Nuzhet ul-muştak*, Köprülü ktp., nr. 955, yaprak 419 b); farsça *Hudud ul-âlem'de* (gösterilen yerler) *Dih-i nev* olarak tercüme edilmiştir.

²⁹ Gösterilen yerler.

³⁰ قراجق - اسم الغاراب وحي اسم بلاد القزى (Kilisli, I, s. 404). Mütercim Besim Atalay, "ve bu, *Oğuz ülkesinin adıdır*" ibaresinin yanlış olduğunu sanmış (I, s. 487) ve cümleyi

adı olduğunu söylediği gibi haritasında da bu dağı göstererek onun hakkında aynı ifadeyi (bilâd ul-Guzziyye) yazıyor³¹. *Oğuzlar'm*, aşağıda bahsedilecek olan şehirlerinden belli başlıları bu dağların eteğinde veya *Sırırmağının* dağların karşısında bulunan kıyısında idi. *Ebul Gazi'nin Şecere-i Terâkime'sindeki Türkmen* rivayetleri arasında *Oğuzlar'm* yurdu olarak *Kazgurd* ile birlikte *Karaçuk'tan* bahsedilir³². *Timur'a* dair zafernâmelerde de bu dağın adı geçiyor³³.

Şüphesiz, Oğuzlar bu yurtlarında çok eskidenberi oturmamakta idiler; IX. yüzyılın ikinci yarısında da burada oldukları anlaşılıyor³⁴. Onlar buraya batıdan gelmişlerdi. *Orhun* kitâbelerindeki *Oğuzlar'ın* (bazan Tokuz-Oğuz) onlardan başkası olmadıkları muhakkaktır. *Tibetçe* tarihi vesikada *Oğuzlar'ın Alayundlu* boyunun *Türkler'den* olduğu söyleniyor ki³⁵, aynı vesikada adları geçen birçok *Türk* elleri hakkında böyle bir ifade yoktur. Bunun gibi, *Rus* vekayinâmelerinde, yalnız *Uz* (Oğuz)'lar'a *Torki*

"bu, *Oğuz şehirlerinden birinin adıdır*" şeklinde değiştirmiştir. Besim Atalay, sadece Kâşgarlı'nın haritasına dikkat etmiş olsaydı doğru cümleyi yanlış diyerek değiştirmeyecek idi. *Karaçuk* hem *Farab* şehrinin hem de *Oğuz ülkesinin* adıdır. Kâşgarlı bunu söylemektedir.

³¹ Bu harita Kilisli Rifat neşrinde I. ciltte, tercümesinde II. cilttedir.

³² "Oğuz ilinin yurtlarının kün doğuşu *Isığ Kol* ve *Almalık* ve kıblesi *Sayram* ve *Kazgurt* tağı ve *Karaçuk tağ* ve temür kazuğı *Uluğ Tağ* ve *Kiçik tağ* ki . . . bolur ve kün batışı *Sır* sıvının ayağı *Yeni Kent* ve *Kara Kum*. (T.D.K., İstanbul, 1937, yp. 28b). Ebulgazi'nin *Oğuz* yurdu ve sınırları hakkında verdiği bilgi gerçeğe çok yakındır. Tabii *Oğuz* yurdunun gün doğusunun *hık Göl* ve *Almalık* olduğu hakkındaki ifade X. yüzyıl için mübalâğalıdır. Burada sınır *Karaçuk* sıra dağlarından öteye gitmiyordu.

³³ درینولا خبر رسید که خاندان شاه جلال با چند کس در کوهستان قراچق سرگشته می گردید حضرت صاحب قرآن بوات خواجه کوکانش و ایلیچی بوغازا پانزده سوار بطلب او فرستاد و ایشان از سرگذشت شکیب کرده روان شدند و چون باز رسیدند از آنجا جماعتی بیرون کرده در آن کوهها بجمت و جوی خاندان اشتغال نمودند او را در موضع آق سومای بدست آورده بیامان رسانیدند و آق سومای میانی است که در پنج کوه قراچق ساخته اند جهت دیدن آن که از آنجا بطرف دشت قبیان احتیاط می نمایند. (Şerefuddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*. Kalkutta, 1887, I, s. 272-273. *Nizam-i Şâmî'de* bu bilgi yoktur).

Timur, Toktamış üzerine yürüdüğü zaman Karaçuk dağından geçmişti :

و اختر سعد با تمام عساکر گردون ما آبروی کشور کشائی برآه نهاد و از بسی و قراچق و میران [میران] گشته (aynı eser, I, s. 503).

N. Şamî'de (*Zafernâme*, neşr Felix Tauer, Praha, 1937, I, s. 118), bu hususta daha kısa olan bilgi arasında Karaçuk adı geçiyor. Bu kayıtlardan, *Kâşgarlı'da* ve *Şecere-i Terâkime'de* *Oğuz* yurdu olarak gösterilen dağın yeri iyice anlaşılmiş olup bugün bu sıradağa *Karatav* (tağ) denilmektedir (Z. V. Togan, *Türk ili haritası ve ona ait izahlar*, İstanbul 1945). *Kazgurt* dağına gelince, bu da tarihî bir dağdır. *Salur* Kazan hakkında *Şecere-i Terakime'de* bulunan dikkate değer bir manzumede de geçen bu dağ, XV. yüzyılda *Türkmenlerin* eski zamanlarda oturdukları bir yer olarak biliniyordu. (Devlet Şah, *Tezkire*, London, 1901, s. 390. *Karakoyunlular'ın* coğrafi menşei münasebeti ile) *Kazgurt* dağının yerine gelince bu hususta kat'i bir bilgi elde edemedik. Bu, *Karaçuk* dağlarının bir kısmının adı olsa gerektir.

³⁴ Belazurî (*Futuh ul-buldan*, Kahire, 1350, s. 420). *Horasan* valisi Abdullah b. Tâhir'in (ölümü 844) oğlu Tâhir'i *Oğuzlar'a* karşı gazaya gönderdiğinden bahsediyor (Barthold, *Turkestan doivn to the Mongol invasion*, GMNS, 1928, ş. 212).

³⁵ "A l'Ouest de la est la tribu drugu (Türk) des Ha-la-yun-log (yani Ala yunt lu), *De chez elle proviennent les meilleure chevaux drugu*" (M. Bacot, aynı yazı, s. 147). Pelliot'un

(Türk) denilip de³⁶, *Peçenek* ve *Kumanlar'a*, aynı adın verilmemesi dikkate şayandır. *Oğuzlar*, Gök Türk imparatorluğunun yıkılmasından sonra eski *Türk* yurdu olan bugünkü *Moğolistan'dan* batıya doğru göç etmişler ve belki bir müddet *Işık Göl* batısında oturduktan sonra ihtimal diğer bir *Türk* elinin baskısı ve sıkıştırması ile batıya doğru ilerleyerek şimdiki yurtlarına gelmişlerdir. Buraların kendilerinden önceki sahipleri ise *Peçenekler*-di³⁷. *Oğuzlar* çetin savaşlar neticesinde *Peçenekleri* kuzey batıya doğru sürerek³⁸ *Emba* ırmağının ötesine atmışlardır. İki *Türk* eli arasındaki mücadeleye bununla sona ermemiş, bu sefer Hazarlar ile anlaşan *Oğuzlar* 896-904 tarihinde *Peçenekler't* yeniden saldırarak onları yurtlarından çıkarmışlardır. Bu yenilme üzerine *İtil'i* geçen *Peçenekler Karadeniz'in* kuzeyinde yurt tutmuşlar ve tarihçe bilinen en önemli rollerini burada oynamışlardır³⁹. Bu olaydan sonra da *Peçenekler'den* bir kısmı *Emba-Yayık* arasındaki yurtlarında kalmışlardır⁴⁰.

Pek dikkate değer bir keyfiyettir ki, *Oğuzlar ile Peçenekler* arasındaki savaşların hatıraları yüzyıllar boyunca unutulmayarak muhafaza edilmiş ve bunlar, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ebulgazi tarafından meydana getirilen *Şecere-i Terâkime'de* yer almışlardır⁴¹.

bu vesikadaki adlara dair yaptığı izahlarda (aynı yazı, s. 152), pek isabetli olarak, bu kelimenin *Alayundluy* olduğunu tesbit etmesine rağmen, G. Clauson'un (*A propos du manuscrit Pelliot tibetain*, J. A., 1957, fas nr. 1, s. 16) bu boyun hüviyetinin karanlık yani meçhul bir teşekkül (mysterieuse) olduğunu söylemesine şaşmamak mümkün değildir. Çünkü, kendisi Fahrüddin Mübarek Şah'ın listesindeki *Türk* el ve boylarını Kâşgarlı'dakiler ile karşılaştırmış olmasından (*Tarih-i Fakkrud'd-din Mubarakshah*, neşr. E. Denison Ross, London, 1927, s. XI-XIX) *Oğuz* boylarını tanıyor ve bu arada her iki eser vastasıyla da *Alayuntlular'ı* biliyordu (aynı eser, s. XIV). Yine bu sebepten bu adın ne *Karakoyunlug* kelimesinin bozuk bir transkripsiyonu olabileceğini düşünmeye ne de iyi atlar yetiştirdiklerinden dolayı onları Fergana taraflarında aramak zahmetine girişmeye (s. 16-17) lüzum vardı.

³⁶ A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, s. 10, 17, 37, 103, 180, 183; Barthold, *Ghuzz* mad-desi, E I, II, s. 178.

³⁷ Bilindiği üzere, Birunî'nin muhtelif eserlerinde, *Peçenekler'in Aral* gölü çevresinde *Harizm'e* komşu olarak yaşadıklarını gösteren bazı kayıtlar vardır (meselâ, *Tahdid ul-emâkin*, Fatih ktp., nr. 3386, s. 205-206, bu metin için ayrıca *Al-Birunî, Commemoration* volume, Iran society, Calcutta, 1951, s. 250 ve devamı; *Kitab ul-Cemâhir*, Haydarabad, 1955, s. 218-219).

³⁸ Mes'udî'nin *Oğuz-Peçenek* mücadelesi ile ilgili bir kaydı için bk. *Kitab ut-tenbih ve H-işraf*, nşr. De Goeje, (BGA), London, 1894, s. 180-181; Mısır, 1357, s. 153. Mes'udî'nin bu kaydına bakılır ise *Oğuzlar, Peçenekler* ile yaptıkları savaşlarda *Karluk* ve *Kimekler'i* de ittifaklarına almışlardır. Fakat, bu hususda başka bir delil yoktur. *Peçenekler'in Oğuzlar'dan* daha önce *Karluk* ve *Kimekler* ile savaşmış olmaları pek mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki, bu *Türk* eli diğer *Türk* ellerinden hiç birisi ile iyi geçinemiyerek bunlar ile çetin ve kanlı savaşlar yapmış ve neticede de çok uzaklara gitmek zorunda kalmıştır.

³⁹ A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, s. 33, 39-43, 257-258.

⁴⁰ İbn Fadlan, s. 17-18; Konstantin Porphyrogennetos, *De administrando imperio* (A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, s. 42, 258).

⁴¹ Bu hâtıralardan Dede-Korkut destanları adlı yazımızda bahsedilmiştir.

II. OĞUZLAR'IN YAŞAYIŞ TARZI.

X. yüzyılda *Oğuzlar*, umumiyetle göçebe hayatı yaşıyorlardı. Oğuz elinin 24 boydan meydana gelmesi ve bu boyların da *Bozok* ve *Üçok* olmak üzere iki kola ayrılmaları tarihî bir vakıadır. Kâşgarlı Mahmud'un onlardan 22 sinin adını yazması ve damgalarını göstermesi, bu husus için kâfi bir delil idi⁴².

Bununla beraber bu 24 boydan 22 sinin adları *aşiret ve yer adı* olarak *Türkiye'de* bulunmuştur⁴³. Kâşgarlı'nın eserine *Oğuz* boylarının adları ve damgalarını gösteren bir liste koyması, Fahr uddin Mübarek Şah'ın *Türk* elleri listesinde onlardan çoğunun ve en tanınmışlarının (15 veya 16 sı) adlarının geçmesi⁴⁴, Reşidüddin'in eserinin başında tam bir liste halinde yer almaları, bu boyların, gerek nüfus, gerek meydana getirdikleri elin tarihinde oynadıkları siyasi rol bakımlarından ne kadar büyük bir ehemmiyet taşıdıklarını gösterir⁴⁵. Bilindiği üzere, başka *Türk* elleri'nin boylan hakkında bu elinki gibi muntazam listelere sahip değiliz.

Mes'udi'ye göre (eserin yazılışı 956) *Oğuzlar* *yüksek*, *orta* ve *aşağı* olmak üzere üç sınıf idiler⁴⁶. Biz, eserin naşir ve mütercimlerinin aksine olarak⁴⁷, bu cümlelerin *Oğuzların içtimaî tabakalarını* ifade ettiğini sanıyoruz. *Oğuz* elinde böyle bir halin varlığı ise, bu hususta diğer *Türk* elleri ve bizzat *Oğuzlar'a* ait bildiklerimiz ile, pek tabîî görülebilir.

⁴² *Ermeni müverrihleri de Selçuklular'ın başlığı altında fetihlerde bulunan kavmin (yani Oğuzlar'ın) 24 boya ayrılmış olduğunu biliyorlardı: "Birçok yıllardan sonra kuzey ülkelerinden yirmi dört boya ayrılmış olan ve Türk denilen millet harekete geçmiştir. Bunlar hâkimiyeti Arablar'ın elinden aldılar, fakat onların dinine girdiler. Onlar, kıratları ortadan kaldırdılar ve imparatorlar'a karşı zaferler kazandılar"* (Urfalı Vahram, *Kilikya kıratları tarihi*, türkçe tercüme, T.T.K., henüz basılmamıştır).

⁴³ *Oğuz* boylarına dair incelemelerimiz maalesef elimizde olmayan sebepler yüzünden muhtelif dergilerde yayınlanmıştır. Bunları, yeni bilgiler ekliyerek bir kitabda toplamayı tasarlamaktayız.

⁴⁴ *Tarih-i Fahrüddin Mubarekşah*, s. 47. Bu eserdeki listede adları geçmeyen boylar şunlardır (Reşidüddin listesine göre): *Alka Evli, Kara Evli, Kızık, Taparlu, Karkın, Çepni, Çavundur ve İğdir*. Oradaki adının olduğunu sanıyoruz. Fahrüddin Muberek Şah'ın *Türk* ellerinden bir çoklarının adlarını eski eserlerden aldığı açıkça anlaşılıyorsa da, *Oğuz* boyları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Müellif onları iştirak yazmış olsa gerektir.

⁴⁵ Kâşgarlı bu boyların oymakları olduğunu bildirmiş ise de (Kilisli Rifat, I, s. 57-58, Besim Atalay, I, s. 59), adlarını vermemiştir.

⁴⁶ *في هذا الموضع الفرية: بواد و حضر و هذا الجنس من الترك هم اسنای ثلاثة الا سافل و الاعلى و الاواسط* (Muruc uz-zeheb, I, s. 212; Mısır, 1367, I, s. 102). Mısır basımı, endeksi olmamakla beraber, iyi bir metindir.

⁴⁷ Bu cümle fransızcaya şöyle çevrilmiştir: "La plupart des turcs qui habitent cette contrée, tant nomades que citadins, appartiennent d la tribu des Gozz, qui se divisent en trois hordes nommees la grande, la petite et le moyenne\ Yani "bu bölgede gerek göçebe gerek yerleşik olarak oturan *Türkler'in* çoğu, büyük, küçük ve orta olmak üzere üç kümeye ayrılmış olan *Oğuzlardandır*" (Gösterilen yer). *Oğuzlar'm* siyasî bakımdan üç kümeye ayrılmış olmaları mümkün ve hattâ muhtemel olmakla beraber, *في هذا الموضع الفرية: بواد و حضر و هذا الجنس من الترك هم اسنای ثلاثة الا سافل و الاعلى و الاواسط* cümlesinin manası *Oğuz* cemiyetinin tabakalarını ifade hususunda bizce sarihtir.

Oğuz boyları'nın başında *beg* (beğ-bey) ünvanlı asilzadeler vardı⁴⁸. Beyler çok zengin idiler. İbn Fadlan⁴⁹ *Oğuzlar* arasında yüz bin *koyuna*, on bin *bineğe* (دواب) sahip olan kimseleri gördüğünü söylüyor. Esasen *Oğuz* beyleri, daha umumî bir ifade iler diğer *Türk* ellerinin başında bulunan beyler, Cengiz Han devri *Moğol* noyanları gibi, her zaman çok varlıklı olmuşlardır⁵⁰. Onlara ait destanlarda da bu husus, sık sık verilen *toylar* (umumî ziyafetler) ve diğer vesilelerle belirtilir. Beylerin kalabalık maiyyetleri ve uşakları vardı. İbn Fadlan⁵¹, *Oğuz* subaşı Alka Toğan⁵² oğlu *Etrek'in* karargâhında (ordu), subaşının kalabalık ailesini, maiyyetini ve uşaklarıyla birçok otağlar görmüştü. Beylerden sonra kalabalık halk tabakası geliyordu. Bunlar, beyleri ve manevî şahsiyetlerine karşı pek büyük bir saygı göstermekle beraber, hür kimselerdi. Gerek beylerin, gerek halktan zengin olanların erkek(kul) ve kadın (karabaş, kırnak) köleleri vardı. Şüphesiz ki bunlar, bilhassa komşu *Türk* elleriyle yapılan savaşlarda ele geçirilen tutsaklardı. *Oğuz* boylarınının, *Moğollardaki* gibi *unagan bogollara* yani tâbi teşekkülere sahip olup olamadıkları bilinmiyor.

III. DÎNÎ İNANIŞ ve GELENEKLERİ.

X. yüzyılın birinci yarısında Oğuzlar, Uygurlar dışta kalmak üzere, diğer *Türk* elleri gibi kendi *kavmi-dinî* inanışlarını muhafaza ediyorlardı. Bu yüzyılda, *İslam* âleminde *Oğuzlar* da dahil olmak üzere, *Türklerin* Allah fikrine sahip oldukları ve bunu *Tanrı* yahut *Bir Tanrı* adıyla ifade ettikleri biliniyordu⁵³. *Türklerin* yaratıcıya Uluğ Bayat adını verdikleri

⁴⁸ (*Hudud ul-âlem*, s. 54, Minorsky, s. 101)

⁴⁹ S. 17 (*Peçenekler'in* yoksulluğu münasebeti ile).

⁵⁰ Meselâ VIII. yüzyıl *Uygur* hanlarından birinin beylerinden olan Kırgız oğlu Boyla Kutluğ Yarkan, kitabesinde: "*bay bar ertim ağılım on, yılmım sansız* (sayısız) *erti*" demektir (H. N. Orkun, *Eski Türk yazıtları*, *Suci* yazıtı, s. 156). Keza *Uyug-Turan* yazıtında (aynı eser, III, s. 40) Kitabe sahibi Üçin Külüğ tirig *altı bin yuntundan* bahsediyor. (134 ve 810. sahifelere de bk.).

⁵¹ s. 15.

⁵² Metin: (s. 15) Biz bunu gösterdiğimiz gibi,' Alka Toğan (Ala Doğan) şeklinde okuduk. Bu adın sahibi, metnin pek açık ifadesi ile (gösterilen yer) subaşı *Etrek'in* babası olduğundan bu kelimedeki *Jı* = el hecesini harfi tarif olarak kabul etmeye imkân yoktur. Buna rağmen Zeki Velidi Togan (Tercüme, s. 28; izahlar kısmı s. 142) bu kelimeyi el-Katgan şeklinde okumuştur. Bu kelimenin el-Katgan şeklinde okunması mümkün olmadığına göre onu Alka Toğan (Ala Doğan) şeklinde okuyabiliriz (ve yahut belki de Uluğ- Toğan). Z. V. Togan, aradan yıllar geçmesine rağmen bu kelimeyi aynı şekilde okumakta devam etmiş yalnız bunun- Alf (=Alp) Toğan olarak da okunabileceğini söylemiştir (*Umumî Türk tarihine giriş*, İstanbul, 1946, s. 175-176).

⁵³ İbn Fadlan, s. 10; Makdisî, *Kitab ul-bed" ve 't-tarih*, nşr. ve tercüme Cl. Huart, Paris, 1907, IV, metin s. 63, tercüme s. 57.

de *İslâm* bilginlerine ulaşmıştı³⁴. Fakat, *Oğuz* din adamlarının Tanrı'nın sıfatları ile ilgili tasavvurları hakkında kesin bir bilginimiz yoktur. Her halde *Oğuzlar*'dan alelade kimselerin bu husustaki kesinleşmiş tasavvurları pek zengin değildi ve onlar Tanrı'ya insanî vasıflar izafe ediyorlardı. *Oğuzlar*'dan biri İbn Fadlan'a Tanrı'nın karısı olup olmadığını sormuş, müellif bu soru üzerine bir hayli *tövbe* ve *istiğfar* etmiş ve *Oğuz* da aynı şeyi yapmıştır⁵⁵. Ebu Dulef (X. yüzyılın birinci yarısı) seyahatnamesinde⁵⁶ *Oğuzların* bir tapınakları olduğu söyleniyor ve içinde *put* bulunmadığı ilâve ediliyor. İbn Fadlan, ne bir tapınak gördüğünden, ne de bir din adamı ile görüştüğünden açıkça bahseder. Fakat *Oğuzların hakimleri* olduğunu biliyoruz. *Oğuzlar* bu manevî şahsiyetlerine büyük bir saygı gösteriyorlardı⁵⁷. Hattâ bu hakimlerin *Oğuzlar*'m kanları ve davaları üzerinde hüküm sahibi oldukları söyleniyor ki, bu ifadeden, manevî şahsiyetlerin *el* üzerinde ne kadar önemli bir tesir ve nüfuzları olduğu iyice anlaşılıyor⁵⁸. İşte bizim Korkut Ata (Dede Korkut) bu hakimlerden birisi idi. Tabiblik yapan, geleceğe ait keşiflerde bulunan, yapılacak bir teşebbüsün uğurlu olup olmayacağına hükmeden, dinî törenlere başkanlık eden bu manevî şahsiyetlere *Oğuzlar*'m *kam* mı dedikleri yoksa başka bir ad mı verdikleri bilinmiyor. *Ata* kelimesi bunlar hakkında saygı ifade eden bir söz mü idi, yoksa onlar için özel bir ad mı idi buhusus da malûm değildir.

Ölü gömme gelenekleri dikkate değer olup dinî inanışları ile sıkı sıkıya bağlı idi.

Onlar Gök Türkler gibi, ölülerini, sırtlarında elbiseleri, üzerlerinde silâhları ve yanlarında diğer şahsî eşyalarıyla birlikte gömüyorlardı. Ölü ev şeklinde açılan bir mezara oturtulup, eline içki dolu (her halde kırmızı)⁵⁹ bir çamçak veriliyor ve önüne de yine içki dolu bir kap konulu-

⁵⁴ *أسماء الأعيان* (Makdisî, gösterilen yer). *أسماء الأعيان* ibaresindeki =b harfi, arabca tercümesinden de anlaşılacağı üzere, şüphesiz lüzumsuzdur. Hayat tanrı'nın adı olarak Fahrüddin Mubarekşah'da (s. 43) da geçiyor.

⁵⁵ s. 11.

⁵⁶ Yakut, *Mu'cem ul- buldan*, nşr. Wustenfeld, Leipzig, 1942, III, s. 44 Şin maddesi, türkçe tercümesi, Şerefüddin, *Eski Türk memleketlerinde, Teni mecmua*, sayı, 59, s. 135. Ötedenberi bu seyahatnamedeki bilgilerden çoğunun inanılmaya değer görülmediği malûmdur; düzme bir seyahatname olduğu muhakkaktır.

Hudud ul-âlem, s. 54, Minorsky, 100). Tabii buradaki *أسماء الأعيان* ibaresi ile onların başlarını ve gövdelerini eğerek yaptıkları *yükünme* yani ululama (tazim) hareketi kastediliyor.

⁵⁸ Gösterilen yerler. Beyhaki'nin (*Tarih-i Beyhaki*, nşr. Ganî ve Feyyaz, Tahran, 1324 h. ş, s. 627-628) anlattığına göre, Selçuklular'ın katında yıldızlar ilmini (ilm-i nucûm) bilen bir Mevlâna zade vardı. Bunun söylediği bazı sözler doğru çıkmıştı. Bu Mevlâna zade *Dendanakan* savaşı esnasında Selçuklular'a her saat: "*bir saat dayanınız*" demiş ve öğle vaktinde Gazneli ordusu bozulunca Tuğrul, Çağrı beyler ile Yabgu (Musa) atlarından inerek ona secde etmişler, yani yükünmüşlerdir.

⁵⁹ Kaynak İbn Fadlan'da (s. 14) (bilhassa hurma veya kuru üzüm rakısı) deniliyor, İbn Fadlan her halde, kırmızı bu mahiyette bir içki sandı.

yordu. Mezar toprakla örtüldükten sonra üzerine yine topraktan kubbemsi bir şekil yapılıyordu Bu geleneğin de gösterdiği gibi, onlar, ölünün gömüldükten sonra dirilip cennete (uçmak) gideceğine inanıyorlardı. *Oğuzlar'ın* mezarlarının üzerlerine kubbemsi şekiller yapmaları pek dikkate değer. *Hazar ötesi Türkmenleri'*nde son zamanlara kadar buna benzer bir gelenek mevcut olup, mezarın üstündeki tümsek gibi yaptıkları şekillere onlar *yozka* diyorlardı⁶⁰. *Türkiye'de* bilhassa Selçuklu devrinde yaygın bir şekilde görülen ve mütehasıslar tarafından *Türk çadırına* benzetilen *kümbetler* ile⁶¹ *Oğuzlar'ın* bu kubbemsi sinleri yani mezarları arasında yakın bir münasebetin varlığına inamlabilir. Bu kümbetlerde yatanların *mumyalanmış* olması ve *Türkmenler'in* XI. yüzyılda mumyacılığı bilmeleri⁶² bu husus için ayrıca bir delil olabilir.

Gömülme işi bittikten sonra, ölünün hayvanları öldürülerek yenilirdi ki⁶³, bu da bütün Türkler'de yaygın olan *yuğ aşı* veya *ölü aşı* geleneği idi⁶⁴. *Türkiye'de* bu gelenek yüzyıllar boyunca sürüp gelmiş ve şimdi de mahiyeti aynı kalmak suretiyle, köy, kasaba ve hattâ birçok şehirlerde yaşamaktadır. Ölen sağlığında bazı kimseleri öldürmüş ise, bunların -resimleri tahtalar üzerine oyulup mezara konulurdu. İnanişâ göre bir kimsenin öldürdüğü insanlar, *uçmakta*, öldürenin hizmetçileri olacaktıdır⁶⁵. Bu da, anlaşılacağı üzere, *Gök Türkler*deki *balbal* geleneğinden başka bir şey değildir⁶⁶. *Oğuzlar*, aynı zamanda, başlıca *Türk* ellerinde olduğu *gibi yuğ aşında* yenilen hayvanların her halde sadece atların baş, ayak ve derilerini sııklara asıyorlardı⁶⁷. Çünkü ölen, cennete bu atlarına binerek gidecekti. Bu yapılmadığı takdirde, yine inanişâ göre ölen, yorucu bir yolculuğu yayan yapmak mecburiyetinde kalacaktı⁶⁸. *Oğuzlar*, yine dinî inanişâlarının zoru ile suya girmiyorlar, yabancıların da yıkanmalarına engel oluyorlardı⁶⁹. Zira, eskidenberi bütün *Türk* ellerinde sürüp gelen köklü bir inanişâ göre, su kutludur ve arıdır. Yıkanmak, arı ve kutlu olan suyu kirletmek ve böylece büyük bir günah işlemek demektir. Bu ise, uğursuzluğa ve felâkete sebep olur. *Oğuz-*

⁶⁰ Vambery, *Travels in central Asia*, London, 1864, s. 56, 71, 342.

⁶¹ E. Diez, *Türk san'atı*, türkçe tercümesi, O. Arslanapa, İstanbul, 1946., s. 84.

⁶² Birunî'nin kayıtları, *Kitab ut cemâhir*, s. 205; A. Zeki Velidî Togan, *Birunî*, İA, II., s. 636. Selçuklu devrinde bilhassa büyüklerin ve zenginlerin cesedlerinin mumyalanması ve bunun menşei üzerinde elimizde müstakil bir inceleme yoktur. Bu hususda O. Turan'ın Altun Aba vakfiyesi dolayısıyla yaptığı araştırmanın neticeleri için bk: *Şemseddin Altun-Abâ vakfiyesi ve hayalî*, Belleten, sayı 42, s. 208-211.

⁶³ İbn Fadlan, s. 14.

⁶⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve bugün Şamanizm*, (T.T.K.), Ankara, 1954, s: 189 ve devamı.

⁶⁵ İbn Fadlan, s. 14.

⁶⁶ Abdülkadir İnan, aynı eser, s. 178-180.

⁶⁷ İbn Fadlan, s. 14; A. İnan, aynı eser, s. 97 ve devamı.

⁶⁸ İbn Fadlan, s. 14.

⁶⁹ Aynı eser, s. 10, 12.

lar'da, suya dalmak, felâket getirecek bir büyüçülüktür. Bu sebeple onlar, suya giren yabancılara kızarlar ve onları para cezası vermeğe mecbur ederlerdi⁷⁰.

Onlar, yine dinî inanışları ile ilgili olarak, giyimlerini eskiyinceyedek üzerlerinden çıkarmıyorlardı⁷¹. Bilindiği üzere, bütün bu gelenekler, Cengiz Han devri *Moğollar'nda* belirli bir şekilde mevcuttu ve bazıları da *Cengiz Han'ın* yasakları arasına girmişti. Yine onlar *Moğollar* gibi, *Müslümanlar'ın* aksine olarak, koyunu, başına vurarak öldürüyorlardı.⁷²

IV. BAŞKA GELENEK ve GÖRENEKLERİ.

X. yüzyılda *Oğuz* elinde kadınlar, diğer *Türk* ellerinde ve *Moğollar'* da ve *câhiliye* devri *Arabları'nda* olduğu gibi, erkeklerden kaçmazlar ve yüzlerini örtmezlerdi. Bununla beraber *Oğuzlar'ın* ne zina ne de oğlancılık gibi kötü gelenekleri vardı⁷³. Esasen *Türk* kadınları *İslâm* dünyasında iffetli kadınlar olarak tanınmışlardı⁷⁴.

Oğuzlar'da da, *câhiliye* devri *Arabları'nda* olduğu gibi⁷⁵, bir baba ölünce, oğlu, onun annesi olmayan kadınları ile evlenebiliyordu. İbn Fadlan'ın görüşü *Oğuz* subaşı Etrek'in karısı, ölü babası Alka Toğan'm karısı idi⁷⁶.

Evlenme geleneğinde *başlık* vermek usulü yaygındı⁷⁷. Düğünleri ve oyunlarına dair bilgimiz yoktur. Yalnız, Tuğrul Bey'in, 1063 yılında Halife El-Kâim biemrillah'ın kızı ile evlendiği zaman, bir odada kürsü üzerinde oturan gelini ziyaret edip, yüzünü açmadan, etrafında dolandıktan sonra avluya çıktığını ve orada beyleri ile birlikte sevinç içinde raksettiğini ve bu esnada *türkçe* şarkılar söylendiğini biliyoruz ki⁷⁸, Barthold buna dayanarak, *Ruslar'da* "pliaska prisiadki" denilen raksın *türkler'den* alınmış olacağı ihtimalini ileri sürmüştür⁷⁹.

⁷⁰ Aynı eser, s. 12.

⁷¹ Aynı eser, s. 16.

⁷² Aynı eser, s. 12.

⁷³ Aynı eser, s. 11.

⁷⁴ Gerdiz î, s. 81; Zeki Velidî, *İbn Fodlan*, izahlar kısmı, s. 127-128.

⁷⁵ Bilindiği üzere *Kurban* bu geleneği menetmiştir.

⁷⁶ İbn Fadlan, s. 15.

⁷⁷ Aynı eser, 11.

(⁷⁸) ودخل السلطان إليها [أي ابنة الخليفة] لقبيل الأرض لها وخدمها وكر الخليفة وأخرج من غير أن يجاس ولا قامت له ولا سمشت برعاً كان على وجهها ولا ابصرته وكان السلطان والحجاب ووجه الأتراك يرقصون في حوض الدار قرناً وسروراً (İbn ul-Cevzî, *el-Muntazam*, Haydarabâd, 1359, VIII, s. 229). Sıbt İbn ul-Cevzî'de de (*Mir'at uz-zaman*, Türk-İslâm eserleri müzesi ktp., nr. 2134 yp. 226 a-b) bu ifade aynen olmakla beraber şu fark ve ilâve vardır: "وأخرج السلطان إلى حوض الدار والحراشي يرقصون قرناً يفتون بالتركية" yani Tuğrul Bey'in maiyeti *oyunamışlar ve türkçe şarkılar söylemişlerdir*. EbûlFerec (türkçe tercüme, O. Rıza Doğrul, T.T.K., Ankara, 1945, I, s. 315)'in bu husustaki kaynağı da İbnul-Cevzî'dir.

⁷⁹ *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul, 1928, s. 97.

Oğuzlar'ın mutfağında da, öteki *Türk* ellerinde olduğu gibi, *tutmaç* aş şüphesiz önemli bir mevkiye sahipti. Bu aş ortaçağ *Türkleri'nin* millî yemekleri veya yemeklerinden idi. *İslâmî* edebiyatta bu yemeğin adı çok geçer. Tuğrul Bey'in daha *Horasan'da*, iken bir davette yediği badem helvası için, "iyi *tutmaç* imiş, lâkin sarımsağı eksik" dediği söylenir ki⁸⁰, bu kayıt bu yemeğin Oğuzlarca da tanınmış bir yemek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Fatih'in yemek listesinde de yer almış bulunan bu yemek⁸¹ şimdi de Türkiye'de bir çok yerlerde pişirilmektedir.⁸²

Oğuzların X. yüzyılda *yüz şekillerinin* öteki Türkler'inkinden ne derecede farklı olduğu bilinmiyor. *Oğuzlar'ın* torunları olan *Türkmenler'in*, yüz şekli bakımından öteki *Türkler'den* farklı olduğuna dair en eski bilgi, benim bildiğime göre, XIII. yüzyıla aittir. *Reşidüddin'de* *Oğuzlar'ın* yüz şeklinin evvelce, öteki *Türkler* gibi olduğu, onlar *Mâveraünnehr'e* geldikten sonra buradaki hava ve suyunun tesiri ile yüzlerinin tedricen *Tâcıklar'inkine* yani *İranlılar'inkine* benzediği söyleniyor⁸³. *Türkiye Türkmenleri* yabancı gezginler tarafından güzel insanlar olarak tavsif edilmişlerdir⁸⁴. Bugün de artık pek az kalmış olan *Yörük* ve *Türkmenler* gösterişli yapılarıyla *köylü Türkler'den* ayrılmaktadır. *Oğuzlar* sakal ve bıyıklarını traş etmekte idiler⁸⁵. *Türkiye'de* de bu usul halk arasında ve hattâ bazı dinî tarikatlarda uzun bir müddet devam etmiştir. *Yeuçeriler'in* yüzlerinin tıraş edilmiş olduğunu biliyoruz. Buna karşılık *Oğuzlar*, bütün *Türkler* gibi, saçlarını kesmiyorlardı. XI. yüzyılda *Ermeniler*, *Oğuzlar'ı* gördükleri zaman, dikkatlerini onların *uzun saçları ve yayları* çekmişti⁸⁶. *Oğuzlar'm* kıyafetlerine gelince, bu konu da hemen hiçbir şey bilmiyoruz. 1038 yılında *Nişabur'a* giren Tuğrul Bey'in kıyafetine dâir yapılan tasvir bu hususta belki bize faydalı olabilir: Onun başında bir nevi ketenden bir sarık ('asâbe-i tûzî), üzerinde bir cins kumaşdan yapılmış uzun kollu, uzun etekli ve önden ilikli bir elbise (kabâ-yi mulham) ve ayağında *keçe çizmeler*, kolunda gerilmiş bir

⁸⁰ قلیل عندنا رأی لوزجیا فاصطه وقال [ای طغزلانک] هذا قبیح (تہاج) طیب الا انہ لا نوم فیہ (İbnul-Esir, Mısır, 1301, IX, s. 201).

⁸¹ Süheyl Ünver, *Fatih deuri yemekleri*, İstanbul, 1952, s. 27

⁸² *Tutmaç* ve *Türkler'in* diğer bazı yemekleri üzerinde ayrı bir yazı hazırlamak arzundayız.

⁸³ *Câmi'ut-tevârih*, nşr. Berezin, Petersburg, 1861, s. 26.

⁸⁴ Meselâ, 1432-33 yıllarında *Türkiye'den* geçen Bertrandon de la Broquier (*Le Voyage d'Outremer*, neşr. Schefer, Paris, 1892, s. 92), *Güney Anadolu'da* gördüğü *Türkmenler* için: "güzel insanlar" diyor. Babür [*Hâtırat*, Türkiye türkçesi R. R. Arat, T D K., Ankara, 1943, s. 72), Sultan Mahmud oğlu Baysungur Mirza hakkında: "büyük gözlü, yuvarlak yüzlü, orta boylu ve Türkmen çehrelî, güzel bir yiğit idi" sözlerini söylüyor. Babür'ün bu sözleri, *Türkmenler'in*, müellifin bahsettiği vasıflar ile, *Çağatay Türkleri'nden* farklı, bir yüz şekline sahip olduklarını gösteriyor. Baysungur Mirza'nın *Türkmen* çehrelî olması ise gayet tabii idi. Çünkü, aynı müellif, bize Baysungur Mirza'mn anasının ünlü *Karakoyunlu Türkmen* boyu *Baharlularha* başı Ali Şeker Beg'in kızı olduğunu açıklıyor (s. 29).

⁸⁵ İbn Fadlan, s. 15.

⁸⁶ *Chroniaue de Mattieu d'Edesse, îra, nsızca* tercüme E. Dulaurier, Paris, 1858, s. 41.

yay ve kemerinde de *üç ok vardı*⁸⁷. *Ermeni* müverrihi *Aristagues* de *Ermeni* ülkesine giren *Oğuzlar'dan* şairane bir şekilde bahsederken, bellerinde sağlam kemerleri ve ayaklarında bağları kopmaz ayakkabıları olduğunu söylüyor.⁸⁸

Ebû Dulef seyahatnamesinde⁸⁹ *Oğuzlar'ın kürk ve keten* elbiseler giydikleri yazılıyorsa da ikincisini kabul etmek imkânsızdır. İslâm ülkelerinde imal edilen giyim eşyasının onlarca, makbul armağanlardan sayıldığı görülüyor⁹⁰. *Oğuzlar* umumiyetle *keçe elbiseler* giymiş olsalar gerektir⁹¹. Bunların rengi de yine umumiyetle *ak* olacaktır. Çünkü, *kara renkli elbiseler*, bütün *Türkler'de* olduğu gibi onlarda da *yas* alâmeti idi⁹². *Tuğrul Bey* in *İran'a*, hâkim olduktan sonra *pamuktan ak* renkli elbiseler giydiği bildiriliyor⁹³.

Oğuzlar, büyük fetih hareketlerine girişmeden, yurtlarında iken *savası*, *yiğit* bir el olarak tanımışlardı. Mes'udi'ye inanmak gerekir ise *Türkler'in* en yiğit eli onlardı⁹⁴. Silâh ve avadanlıkları mükemmeldi⁹⁵. Bu silâhlar arasında tabî millî silah olan *ok* başta gelmektedir. Yukarıda da söylendiği gibi, *Ermeniler* 'in dikkatini de bu silahları çekmişti. *Kargı* (süngü-cida) ve *kılıç* da başlıca silâhlardan idi. Bütün *Türkler* gibi *binici* olup at üzerinde savaşırlardı. Esasen çok sayıda da atları vardı *Aristagues*, romantik bir ifade ile atlarının kartallar gibi sür'atli olduğunu söylüyor⁹⁶.

Oğuzlar'ın mizaç ve karakterlerine gelince, kaynak yetersizliğinden bu hususlarda isabetli hükümler vermek pek kolay olmuyor. Ancak şunları söylemek belki mümkün olabilir ki, *Oğuzlar*, yaşadıkları hayat tarzı' ve muhitin çetin şartlarının tesiri ile oldukça *sert mizaçlı* kimseler idiler. *Yiğitlik* ve *savaşçılık* onlar arasında başlıca faziletlerden idi. İbn Fadlan'm *Oğuzlar'ın Müslüman* tüccarları ile münasebetlerine dair sözleri⁹⁷ onların umumiyetle *konuk sever*, *doğru* ve *namuslu* insanlar olduklarını gösteriyor. Büyüklerine son derecede bağlı ve saygılı idiler. Boş inançlara inandıkları ve hislerinin de oldukça tesiri altında kaldıkları, görülüyor⁹⁸.

⁸⁷ Tarih-i Beyhakî, nşr. Ganî ve Feyyaz, Tahran, 1324, s. 553.

⁸⁸ J. Laurent, *-Byzances et les Turcs Seldjoucides*, Nancy, 1913, s. 17.

⁸⁹ Gösterilen yer.

⁹⁰ İbn Fadlan, s. 13, 15, 16, 17.

⁹¹ X. yüzyılda, *Türkler'in* elbiselerinin *keçeden* olduğu söyleniyor (Yakubî, *Kitab ul-buldan*, Bağdad, 1338, s. 60).

⁹² *Dede Korkut destanlarına dair* yazımızda buna genişçe temas edilmiştir.

⁹³ Ebûl Ferec, türkçe tercüme, s. 299.

⁹⁴ *Muruc uz-zehab*, I, s. 212; *Hudud ul-âlem*, s. 54, Minorsky, s. 100; *"Ces peuples sont des Turcs Chozzes qui marchent toujours armes tres braves et toujours prêts d combattre les autres peuplades Turgues"* (İdrisî, tercüme, Jaubert, 1840, II, s. 209).

⁹⁵ *Hudud ul-âlem*, gösterilen yerler.

⁹⁶ Gösterilen yer.

⁹⁷ S. 12.

⁹⁸ *Hudud ul-âlem'de* (s. 54, Minorsky, s. 100), onlar hakkında *küstah* (şuh ruy), *kavgacı*, *kötüyürekli* ve *hasûd* denilmektedir,

V. İSLAMLIĞA GİRMELERİ.

Oğuzlar'ın X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kümeler halinde İslâm dinine girmeye başladıkları anlaşılıyor. İbn Havkal *Mâveraün-nehr'deki Sabran, Farab ve Sütkend'in* tasviri esnasında, *Oğuzlar'dan* ve *Kartuklar'dan* bir kümenin *islâm* olmuş olduklarından bahsediyor

Böylece, Oğuzlar arasında X. yüzyılın ikinci yarısında geniş ölçüde vukubulan İslâmlaşma hareketi XI. yüzyılın başından itibaren daha hızlı bir şekilde yayılmağa başlamış ve aynı yüzyılın ortalarında *Oğuzlar'ın* önemli bir kısmı veya çoğu *Müslüman* olmuştur. Bunda, şüphesiz Selçuklu *Türk* imparatorluğunun kuruluşu pek mühim bir âmil olmuştur. İşte, bu önemli olay (yani onların Müslüman olmaları) neticesinde *Oğuzlar'a Türkmen* adı verilmiştir ki, bundan aşağıda ayrı bir bölümde bahsedilmiştir.

VI. İKTİSADÎ FAALİYETLERİ.

Oğuzlar'ın X. yüzyılda -umumiyetle göçebe bir hayat yaşamaları itibarıyla- iktisadî faaliyetleri başlıca hayvan yetiştiriciliğine inhisar ediyordu. Bu sebeble servetlerini *koyun sürüleri, yulkılar* (at sürüleri) ve katar, katar *develer* ve hattâ *Hudud ul-âlem'e* göre¹⁰⁰, sığır teşkil ediyordu. *At* binek ve deve de taşıma vasıtası (yüklet) olarak kullanılıyordu. İbn Fadlan'ın¹⁰¹, *Türk develeri* demesinden, bu develerin İslâm ülkelerinde bulunanlardan soyca ve şekilce farklı olduğuna hükmedilebilir. Yine bu müellif, *Bulgarlar'ın at eti* yediklerini kaydetmekte fakat *Oğuzlar* hakkında aynı mahiyette bir söz söylememektedir. *Oğuz* subaşısı Etrek, İbn Fadlan ve arkadaşlarına olduğu gibi, kendi akrabaları için de koyun kestirmişti. Fakat *Oğuz* destanları *Oğuzlar'ın* diğer *Türk* elleri gibi, at eti ve hattâ deve eti yediklerini göstermektedir. *Oğuzlar'ın Müslüman* olduktan sonra at eti yemekten vazgeçtikleri anlaşılıyor. Çünkü, umumiyetle dahil buldukları Hanefî mezhebi, at eti yenmesini mubah kırmamıştı¹⁰².

⁹⁹ S. 511.

¹⁰⁰ *وَأَوْلَادُهُ إِذَا نَأَسَبَتْ وَكَلَامُ وَغَوَاقِلُهُ* (Hudud ul-âlem, s. 54. Minorsky, s. 110). *Oğuzlar'ın* komşu *Türk* ellerinden daha fazla ata sahip oldukları anlaşılıyor. Yukarıda görüldüğü gibi davarlarının başında atın zikredilmesi bununla ilgili olacaktır, *Kartuklar'ın*. ve *Kimekler'in* davarları arasında başta koyun sayılıyor (aynı eser, s. 51, 53, Minorsky, s- 97, 99)-

¹⁰¹ S. 8, 17.

¹⁰² Selçuklular ve beylikler devrinde *Türkiye'de* at eti yenildiği üzerinde hiç bir bilgi yoktur. Başta *Kitab-i Diyâr-i bekriyye* olmak üzere Ak-koyunlular'a dair bilgi veren eserlerde onların at eti yedikleri hakkında ufak bir işaret yoktur. Buna karşılık, Moğollar ve onlar ile beraber İslâm ülkelerine gelen *Türkler'in* Müslüman olduktan sonra da et eti yediklerini (İlhanlılar, Timurlular) biliyoruz. Timurlu müverihlerinden Hafız-ı Ebru *Zubdet ut tevârih*, Fatih ktp., nr. 4371,yaprak, 492 ab; ondan naklen Abdurrezzak Semerkandî, *Matla-i sa'deyn*, nşr. Muhammed Şefî, Lahor,

Oğuzlar ile komşu *İslam* kavimleri arasında canlı bir ticari faaliyetin mevcut olduğu görülüyor. *Hudud ul-âlem* de¹⁰³ *Oğuzlar'ın*. tam göçebe bir el oldukları söylenmekle beraber, tüccarlarının çok olduğu yazılmakta ve bu husus aynı yüzyıla ait diğer kaynaklarda doğrulanmaktadır¹⁰⁴. İbn Fadlan¹⁰⁵ 5000 kişilik muazzam bir kervan arasında *Oğuz* yurdundan geçmişti. *Oğuzlar*, barış zamanlarında ticaret maksadiyle *Harizm'de Curcaniye* ve *Baratekin* şehirlerine, *Maveraünnehr'de* de *Sahran* şehrine geliyorlardı¹⁰⁶. *Oğuzlar'ın* başlıca ihraç malı *koyun* idi. *Horasan ve Mâveraünnehr* halkı et ihtiyacını *Oğuzlar* ve *Kartuklar'dan* temin ediyordu¹⁰⁷. *Türk koyunu'nun Mâveraünnehr* ve *Horasan* koyunlarından ayrı bir soy olup makbul tutulduğu anlaşılıyorsa da¹⁰⁸ başlıca vasıfları iyice bilinmiyor.

Oğuzlar'ın ayrıca *İslâm* âleminde meşhur olan, *Türk keçesi*¹⁰⁹ sattıklarına da ihtimal verilebilir¹¹⁰.

Elde pek bilgi olmamakla beraber *Oğuzlar* ile komşu *Müslümanlar* arasındaki ticaretde *köle* satışlarının da önemli bir yeri olsa gerektir. *Oğuzlar* her halde komşu *Türk* elleri ile yaptıkları savaşlarda ellerine geçen tutsaklardan, değiş tokuşu ayrılmıyan, yoksul ve kimsesiz olanları *Müslümanlar'a*, satmakta idiler. XII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında *Oğuzlar'm*, suçlarını affetmesi karışğında Sultan Sancar'a vermeyi teklif ettikleri diyet arasında 1000 *Türk kölesi'nin* bulunması¹¹¹ bu vesile ile de zikre değer.

VII. OĞUZLAR'DAN BİR BÖLÜĞÜN YERLEŞİK HAYATA GEÇMESİ.

Yukarıda birkaç defa söylendiği gibi X. yüzyılda, *Oğuzlar* umumiyetle göçebe hayatı yaşıyorlardı. Yalnız *yabgular'ının İnci'nin* ağzına yakın yer-

1946, I, s. 241), Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un 1412 yılında *Muş* yazısında verdiği büyük bir toy'da 1000 koyun ve 100 baş kısarak kesildiğini yazmaktadır. Bize göre, bu husus, istisnaî bir şey olup, Kara koyunlular üzerinde varlığını muhtelif deliller ile pek iyi bildiğimiz Moğol tesiri ile izah edilebilir. Karakoyunlular'ın dahi at eti yediklerine dair kat'i bilgimiz yoktur.

¹⁰³ S. 54, Minorsky, s. 100.

¹⁰⁴ İstahrî, s. 299; *Hudud ul-âlem*, s. 71, Minorsky, s. 119; İbn Havkal, s. 511. (bir iki eser burada müşterek bir kaynağa dayanıyor); Ebû Dulef'de *Oğuzlar'm Hind* ve *Çin* ile ticaret yaptıkları söyleniyor ki, mübalâğalı olsa gerektir (gösterilen yer).

¹⁰⁵ S. 14.

¹⁰⁶ İstahrî s. 299, 303; İbn Havkal, s. 511; *Hudud ul-âlem*, s. 71, Minorsky, s. 119.

¹⁰⁷ İstahrî, s. 281, 288.

¹⁰⁸ Bundarî, nşr. Houtsma, Leyden, 1889, s. 5, 282, türkçe tercümesi, K. Burslan, (T.T.K.), İstanbul, 1943, s. 3, 253.

¹⁰⁹ Yakubî (*Kitab ul-buldan*, s. 60), *Türklerin* en iyi keçe imal eden kavim olduğunu söylüyor.

¹¹⁰ İbn Fadlan (s. 8) *Harizm'de*, soğuk günlerde, bir evin içinde kurulmuş olan *Türk* keçesinden bir çadırda oturmuştu.

¹¹¹ 152 nr. 11 haşiyeye bk.

de kışın oturduğu bir şehri vardı ki, adı *Teni Kent* idi. Mes'udî'ye bakılır ise *Oğuzlar* gerek bu şehir ve gerek ona yakın yörelerde oturarak hayatı da yaşıyorlardı¹¹². Aynı yüz yılda, *Müslüman* olmuş bir takım *Oğuz* ve *Kartuklar*, *Farab-Sütkent* yöresinde oturuyorlardı¹¹³. XI. yüzyılda *Karaçuk dağları'nın* eteği ve *Sirderya'nın* bu dağların karşısına düşen kıyılarındaki şehirlerin *Oğuzlar'a* ait olduğu ve bir kısım *Oğuzlar'ın* bu şehirlerde oturmakta oldukları görülmektedir. Bu husustaki bilgimizi, bilindiği üzere, yalnız Kâşgarlı'ya borçluyuz. *Oğuzlar'dan* bir kısmının XI. yüzyılda oturarak yaşayışa geçmeleri, şüphesiz şu üç âmile bağlıdır:

1— *Oğuzlar'ın* İslâmlığı kabulleri

2— Ticarî faaliyetin devamı ve gelişmesi

3— Siyasî sebepler; yani belki de iç savaşlar yüzünden *Oğuzlar'dan* bazılarının bu şehirlerin bulunduğu yerlere gelmeleri ve daha önemli olarak da bu şehirlerin *Oğuzlar'ın* eline geçmesi.

Kâşgarlı'ya göre¹¹⁴ bu şehirler başlıca şunlardır: *Şepren*, *Karaçuk*, *Karnak*, *Suğnak*. Bunlardan *Sepren* X. yüzyıl İslâm coğrafya eserlerindeki *Sabran* (Savran) olup¹¹⁵, *Sir* Irmağının sağında ona dökülen çaylardan birinin kıyısında idi; bugün bir yıkıntı halindedir. *Karaçuk* ise X. yüzyıldaki *Farab* (Parab)¹¹⁶ şehrinin *türkçe* adıdır. Görüldüğü üzere, şehre onun karşısındaki *Oğuzlar'ın* ülkelerinden *Karaçuk'un* adı verilmiştir. Galiba Kâşgarlı'ninkinden başka bir eserde şehir adı olarak *Karaçuk* geçmemektedir. *Karaçuk'un* sonra yerini *Otrar'a* terkettiği anlaşılıyor ki, bunun da yıkıntıları *Savran'ın* altında ve onun gibi, ırmağın sağında bir çay kıyısında bulunmaktadır¹¹⁷. *Karnak'm* nerede bulunduğu dair bir kayıt elde edemedik. Z. V. Toğan'ın *Türk ili* haritasında bu şehir, *Karaçuk* dağlarının eteğinde bugünkü *Türkistan* (Yesi) şehrinin üstünde gösterilmiştir.

Sitgün'e gelince, bunun da yerini bilemiyoruz. Bu adın X. yüz yılda başka eserler ile bildiğimiz¹¹⁹ *Sütkend* şehrinin ifade etmesi belki muhtemeldir.

Oğuzlar bu eldaşlarına, kendi telâkkilerine göre, savaş yapmayarak tenbel, tenbel şehirlerinde oturdukları için, istihfafla *Tatuk* adını vermiş-

¹¹² *Muruc uz-zeheb*, I, s. 212.

¹¹³ İbn Havkal, s. 511.

¹¹⁴ Kilisli Rifat, I, s. 364, 369, 39a, 393, 404, Besim Atalay, I, s. 436, 443, 471, 473, 487.

¹¹⁵ İbn Havkal, s. 511; Mukaddesi, s. 274; Barthold, *Türkestan*, s. 176-178,

¹¹⁶ *Farab* hakkında, Barthold, t. A, IV, s. 450-451; Kâşgarlı, Kilisli Rifat, s. 404, Besim Atalay, s. 487.

¹¹⁷ Barthold, *Türkestan*, indeks.

¹¹⁸ *Hudud ul-âlem*, s. 70, Minorsky, s. 118; İbn Havkal, s. 511 (ikisi aynı kaynağa dayanıyor).

¹¹⁹ Birunî (*el-Kanım ul-Mes'udî*, Haydarabad, 1374, II, s. 575), *SütkenPi Türkmen* ülkesi olarak gösteriyor.

lerdi ¹²⁰. Dikkate şayandır ki, *Türkiye'de göçebe* anlamında olan *yörük* deyimini de bu mahiyette bir içtimaî olay neticesinde ortaya çıkmış, *Oğuzlar'm Türkiye'ye* gelip yerleşen torunları çoğunluğu ele aldıktan sonra, eski göçebe hayatı devam ettiren eldaşlarına *yörük* yani *göçebe* demişlerdi ¹²¹.

XI, yüzyılda *Oğuzlar'dan* bir kısmının şehirlerde oturması, bilhassa *Türk* kültür tarihi bakımından şüphesiz pek önemli bir olaydır. Bu husus ancak millî eserlerimizden Kâşgarlı Mahmud'un *Divan u lügat-it Türk'-ünün* meydana çıkması neticesinde iyice anlaşılabilmiştir. Bugün *Türkiye'de* kullanılan *çiftçilik* deyimlerinden çoğunun *türkçe* olması ve bunlardan da *tarla*, *anız*, *ekinlik*, *sapan*, *boyunduruk* ve *orak* gibi birçok kelimelerin *Divan u lügat it Türk'te* bulunması, *ütü*, *kerpiç* ve ilh. . . gibi ancak yerleşik yaşayışta kullanılan birçok kelimelerin de yine aynı eserde görülmesi ¹²², yalnız *göçebe Oğuzlar'ın* değil onların yukarıda adları sayılan şehirlerdeki yerleşmiş eldaşlarından bir çoğunun da *Türkiye'ye* gelmiş olduklarını göstermektedir. Şüphesiz bilhassa halk dilindeki *farşça* menşeli kelimelerin bir kısmı Kâşgarlı'mn da işaret ettiği üzere ¹²³, *Anadolu'ya*, gelmeden önce dilimize geçmiştir.

VIII. SİYASÎ BÜNYE.

Oğuzlar'ın, başında *yabguların* yani kırılların bulunduğu bir devletleri vardı. Fakat tarihçe bu yabgulardan hiçbirinin adı malûm değildir. *Cami üt-tev arifi deki Türk* destanında bu yabgulardan birçoklarının adları zikredilir.

İslâmî kaynaklarda *yabgu* adının bazan *beygu* şeklinde yazılmış olduğu görülür ki, bu, birincinin metatezinden başka bir şey olmasa gerek. Yabgulann, kışlık şehirleri, birkaç defa söylendiği gibi, *Sır* suyu'nun ağzına yakın bir yerde bulunan *Teni Kent* idi. *Yeni Kent*, Türk destanlarında yabgulann oturdukları şehir olarak görünüyor. Yabgulann memurları hakkında bildiklerimiz şunlardır: *sübaşı* yani ordu kumandanı ¹²⁴. *Sübaşı* bir kişi mi idi yoksa birkaç subaşı mı vardı, bilinmiyor. *Kül erkin*: yabgu'nun *naibi* veya *vekili* ¹²⁵; aynı zamanda beylerin de kendi kül erkinleri yani nâibleri vardı ¹²⁶. Bundan başka *tarhan* ve *yinal* unvanlarını taşıyan şahıslar da görülmektedir ¹²⁷. Fakat bunlar sadece asillik unvanları mıdır

¹²⁰ K'âşgarlı, Kilisli Rifat, III, s. II, Besim Atalay, III, s. 14.

¹²¹ F. Sümer, *XVI. yüzyılda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış*, iktisat Fakültesi mecmuası (İstanbul), XI, s. 518-522.

¹²² Bu kelimeler için bk. *Divan u Lügat it-Türk dizini*, Ankara, 1943.

¹²³ Kilisli Rifat, I, s. 361, Besim Atalay, I, s. 431-432.

¹²⁴ İbn Fadlan, s. 15. Bilindiği üzere, *Meliknâme'ye* göre, Tukak ve oğlu Selçuk da bir *Oğuz* yabgusunun sübaşları idiler.

¹²⁵ İbn Fadlan, s. 13, 15. Metin :

126 Aynı eser, s. 15.

¹²⁷ Aynı eser, s. 13, 16.

yoksa aynı zamanda memuriyet unvanları mânâsını da haiz midir iyice bilinmiyor. *İbn Fadlan'da*, yine unvan olması muhtemel iki kelime daha geçiyorsa da okunamıyor¹²⁸ Yabgular devletinde *Selçuklular'da* gördüğümüz *beylerbeyi* unvan ve memuriyetinin bulunub bulunmadığı bilinmiyor. Fakat, yabguların *ordu* (karargâh) larında *tuğracı'nın*, *avcı başı'nın emir-i ahur'un*, mühim vazifeleri olan *çavuşların* ve *bekçilerin* (muhafızlar) bulunduğu şüphesizdir.

X. yüzyılda *Oğuzlar* bütün komşuları ile savaşan kuvvetli bir el olarak görünüyorlar. Onların bu yüzyılda şu veya bu devlete tâbi olmaları kat'iyen bahis konusu olamaz¹²⁹. Onların komşuları ile münasebetleri

¹²⁸ S. 16.

¹²⁹ Burada bu cümleye bile lüzum yoktu. Fakat Z. V. Togan, XI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan *Meliknâme'deki* bir kayıd ile yine bu zamanda yaşamış olan İbn Hassül'ün ifadesine dayanarak, *Oğuzlar'ın* veya onlardan bir kısmın -ki bunlara *Hazar Oğuzlar'* adını veriyor-Hazarlar'a. tâbi olduğu mütâlâasını ileri sü:müştü (İbn Fadlan, s. 143, bilhassa *Umumî Türk tarihine giriş*, s. 174-176).

X. yüzyılda gerek *Oğuzlar*, gerek, *Hazarlar* hakkında bilgi veren kaynaklar da (meselâ, İbn Fadlan, *İstahri*, *Mes'udî*, *Hudud ul-âlem*) *Oğuzlar'm Hazarlara*, tabi olduklarına dair bir ifade görmüş olsa idik tabii buna inanabilirdik. Şayet böyle bir şey olsa idi, kaynaklarda bundan muhakkak surette bahsedilirdi. Çünkü, bu kaynaklarda her iki el ile ilgili bazı haberler vardır. *Oğuzlar Hazarlar* ile anlaşarak *Peçenekler'e* saldırmışlardı (Constantin Porphyrogenet'e bk. yukarıda). *Oğuzların* bu olaydan sonra *Hazar lar* ülkesine akınlar yapmaya başladıkları ve bunun neticesinde iki el arasında daimî bir düşmanlığın başlamış olduğu görülüyor. 922 de *Oğuzlar* ile *Hazarlar* arasında düşmanlık olup, *Hazar* kiralının katında *Oğuz* tutsakları vardı ki (İbn Fadlan, s. 17), bu husus şüphesiz *Oğuzların* yaptıkları akınlar ile ilgilidir. *Mes'udî* (*Muruc uz-zeheb*, II, s. 19), *Oğuzlar'm İtilin* ağzına yakın yerlerine gelip kışladıklarını, ırmağın suyu donunca *Oğuzlar'm* atla buz tutmuş ırmağın üzerinden geçerek *Hazar* ülkesine daldıklarını yazdıktan sonra *Oğuzlar'm* bu hareketlerini durdurmaya memur edilmiş *Hazar* kuvvetlerinin âciz olması yüzünden, bizzat *Hazar* hakanının (melik) ülkesini korumak için bir çok defalar *Oğuzlar'm* karşısına çıkmak zorunda kaldığını ilâve ediyor.

Bu izahattan sonra *Meliknâme'deki* kayıda geçelim: burada *Hazar* çölündeki *Türk* boy-lan arasında (قبائل اترک و دشت خزر) Selçuk'un babası Dudak'ın bir takım meziyetler ile önemli bir mevkiye sahip olduğu söylendikten sonra, *yabgu* adını taşıyan *Hazar* melikinin de (و ملک خزر موسوم به یابغو) onunla istişare etmeksizin devletinin işlerine bakmadığı yazılıyor (Mîrhond, *Ravzat us-safa*, Luknov, 1332, IV, s. 84). Şu kayıd sathî bir tenkide tabi tutulduğu takdirde onun ne kadar esassız olduğu pek güzel anlaşılır. Evvelâ *Deşt-i Hazar* tâbiri *Karadeniz'in* kuzeyi ve *İtil'in* batısındaki yerleri ifade eder. Bu sebeple X. yüzyılda *Oğuzların* oturdukları ver *dest-i Hazar* olmayıp *deşt-i Guzz'dur* ve *yabgu* unvanını taşıyan melik-i *Hazar* (ملک خزر) değil melik-i *Guzz* (ملک گوز) dur. Şu halde burada-bilerek veya bilmiyerek- bir kelime değiştirmesi bahis konusudur. Bu da, (kabâil-i deşt-i Guzz=kabâil-i deşt-i Hazar, melik-i Guzz mevsûm be-yabgu=melik-i Hazar mevsûm be-yabgu) ibarelerinden iyice anlaşılacağı üzere, *Guzz* yerine *Hazar* adının yazılmış olmasıdır.

Bilindiği üzere, *Meliknâme'nin* belli başlı nâkillerinden birisi olan *Ahbar ud-devlet is-Selçukiye'de* ne *deşt-i Hazar* ne de *melik-i Hazar* ifadesi vardır (nşr. Muhammed İkbâl, Lahor, 1933, s.1; keza İbn ul es'ir, IX, s. 196). Eğer, *Meliknâme'nin* asıl nüshasında bu kelimeler var idi ise bu, Selçuklular'ın şerefini yükseltmek için yapılmış bir kelime değiş-tirmesidir. İbn Hassül'ün ifadesi de (*Kitabu ta/dil il-Etrak ala şâir il-ecnad*, nşr. Abbas.

daima veya çok defa *düşmanca* olmuştur ¹³⁰. *Oğuzlar'ın* kanlı savaşlar sonunda *Peçenekler'i* yurdlarından çıkarıp *Emba'nın* ötesine sürdüklerinden ve onları burada da rahat bırakmıyarak bu *Türk* elini *Karadeniz'in* kuzeyine göç etmek zorunda bırattıklarından yukarıda bahsedilmişti.

Oğuzlar'm Kimekler ve bihassa onların *Kıpçak* boyu ile devamlı savaşlar yaptıkları anlaşılıyor. *Kimekler* çok soğuk mevsimlerde, *Oğuzlar* ile barış halinde buldukları zamanlar, sürüleri ile güneye göç ederlerdi ¹³¹. Bu yüzyılda dahi onlar *Oğuzlar'a*. pek yakın oturuyorlardı. XI. yüzyılın birinci yarısında, *Oğuzlar'ın* mühim bir kısmı henüz yurtlarından ayrılmamışken, *Kıpçaklar'ın* onların ülkesinden bilhassa kuzey ve batı bölgelerini içine alan önemli bir kısmını ellerine geçirmiş oldukları anlaşılıyor. Daha 1034 tarihinde *Harizm'de Kıpçaklar'dan* bir zümre yaşamakta idi ¹³². Aynı yüzyılın ikinci yarısının başlarında ise, *Kıpçaklar*, *Aral* gölünün kuzey ve kısmen kuzey doğusundaki eski *Oğuz çölü'nü* tamamen işgal etmişlerdi ¹³³. 1063 de öldüğü sanılan Nâsır-i Hüsrev, *Oğuz çölü'nü deşt-i Kıpçak* adıyla zikretmiştir ¹³⁴. Bu zamanlarda *Oğuzlar'm* bilhassa doğuda *Karaçuk dağları* ile onun yanındaki şehirlerde ve batıda da *Mangışlak'ta* da yaşamakta oldukları, *Aral gölü'nün* kuzey çevresi ve *Sirderya'nın* ilk yatağının ise *Kıpçaklar'ın* eline geçmiş olduğu anlaşılıyor ¹³⁵.

Azzavî ve tercüme Ş. Yalıtıkaya, Belleten, 1940, sayı 14-15, s. 49, 265), bunun tekrarımdan başka bir şey değildir.

İbrahim Kafesoğlu (*Selçuklu ailesinin menşei hakkında*, İstanbul, 1955, s. 25), haklı olarak bilhassa *Hazarların* X. yüzyılda zayıf durumda bulduklarına işaretle, Z. V. Togan'ın mütalaasını kabul etmemiştir. Mehmet Altay Köymen de (*Büyük Selçuklu imparatorluğunun kuruluşu*, D.T.C. Fakültesi Dergisi, XV., 1-3 .s. 98) İbn Fadlan'a dayanarak, X. yüzyılın başında *Oğuzlar* devletinin hiç bir devlete tâbi olmadığını söylemektedir.

¹³⁰ İdrisî'nin bununla ilgili ifadesi için bk. yukarıda not. 94.

¹³¹ *Hudud ul-âlem*, s. 53 Minorsky, s. 100.

¹³² *Tarih-i Beyhakî*, s. 86, 684. Sonuncu sahifede şeklinde. Metnin naşirlerinin (Ganî, Feyyaz), bunun *Hıfcah (yani Kıpçak)* olacağına tereddüd etmelerine yer yoktur (s. 684 ve endeks s. 729). Çünkü, 86. sahifedeki *Hıfcah* adının yanında nasıl Küçet ve Cuğrak adları geçiyorsa kelimesinin yanında da aynı adlar-yine aynı mekân dahilinde olmak üzere- geçiyor.

¹³³ Bu husus, Kâşgarlı'nın haritasının tetkikinden de pek güzel anlaşılıyor. *Kıpçaklar haritada Karaçuk dağlarında* oturan *Oğuzlar'ın* yanında gösterilmişlerdir (harita için Kilisli Rifat, I, Besim Atalay, II).

¹³⁴ Buna ilk önce Barthold dikkat etmiştir (*Guzz maddesi*, E. I. II, 178).

¹³⁵ Selçuklu Çağrı Bey (ölümü 1060) *Horasan* hükümdarı olduktan sonra, *Kıpçak emiri (امير ققچاق)* onun katına gelerek *Müslüman* olmuş ve aralarında dünürlük kurulmuştu (*Ahbar ud-devlet is-Selçukiyye*, s. 28).

Alp Arslan 1066 yılında *Mangışlak* seferine çıkmıştı. Bundan maksat, o bölgenin hâkimleri olan Cazığ ve Kafşut adlı *Türkmen* beylerini tedib etmektir. Cazığ yenilmiş ve Kafşut da itaat etmek zorunda kalmıştı (Mirhond, IV, s. 98, *Ahbar ud-devlet is Selçukiyye*, s. 40). Sıbt ibn ul Cevzî de (Türk İslâm eserleri müzesi ktp., nr. 2134, yp. 242b; Topkapı sarayı, III. Ahmed ktp., nr. 2907, XII, yp. 228a) Alp Arslan'ın sefer yaptığı Türkmenler hakkında aynen şöyle deniyor: *وكان التركمان قد اختلطوا بالكفار وكانوا يهدون التجار*

Oğuzlar, doğu komşuları olan *Karluklar*'la. da savaşmışlardı. Hattâ rivayete göre bu savaşlardan birisinde *yabgu* ölmüştür. Müellifler bu savaşların sebebinin *yada taşı* üzerinde çıkan bir ihtilâfa bağlamışlardır¹³⁶. Kâşgarlı¹³⁷, *Oğuzlar* ile *Çigiller* arasında eskidenberi sürüp gelen bir düşmanlığın bulunduğuna işaret eder.

Oğuzlar'ın güney komşuları *Müslümanlar* ile münasebetleri de çok defa dostça olmamıştır. Onlar *İslamların* başlıca düşmanları arasında gösterilmişlerdir¹³⁸. *Oğuzlar*'m her iki taraftan da yani hem *Harizm* hem de *Mâveraünnehr* yönünden *Müslüman* komşuları üzerine akınlar yaptıkları anlaşılıyor¹³⁹. Fakat bu akınların mahiyeti hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Yukarıda da söylendiği gibi, *Oğuzlar Müslüman* olmazdan önce *yabgu*'nun oturduğu *Teni Kent* ile *Cend* ve *Huvâre* (.....) şehirlerinde *Müslümanlar* da yaşıyorlardı.

IX. OĞUZLARIN GÖÇLERİ

Tabgu'ların hâkimiyetinin bütün *Oğuz* eline şâmil olup olmadığı bilinmiyor. Yani *yabgu*'nun hâkimiyeti dışında kalan bazı *Oğuz* toplulukları

Bu kayıt da *Türkmenlerin* karışıklarının söylendiği *Küffar*, şüphesiz *Kıpçaklar*'dır. Nitekim görüldüğü üzere, *Türkmenler*'in deniz tarafında *Kıpçaklar*'m yanında oldukları yazılıyor. Bu ifadeden, diğer kaynaklar'm da doğrulaması ile, anlaşılıyor ki, Alp Arslan, *Aral-Mangışlak* arasındaki *Üstyurd*'a, yürümüş, buradaki Çazığ yenilmiş ve idaresindeki *Türkmenler*, Kafşu t'un bulunduğu Mangışlak yarımadasına kaçmışlardır. *Kıpçaklar*'da. *Aral*'ın kuzey batısında *Oğuzlar*'m komşusu idiler ve onlar ile yanyana oturuyorlardı. Alp Arslan Mangışlak seferini takiben atası Selçuk'un kabrini ziyaret etmek için *Cend* ve *Savran*'a. kadar uzanmış ve *Cend* meliki kendisini armağanlar ile karşılaşmıştır (*Ahbar*, s. 40, İbn ul Esîr, X, s. 20). ' *Ahbar*'ın bu *Cend* melikini *Cend Han* (....) olarak zikretmesini de dikkate alarak, bu melikin bir *Kıpçak* olmasına kuvvetle ihtimal verilebilir. Çağrı Bey'in *Müslüman* ettiği *Kıpçak* emiri belki de bu şahıs veya onun yakın bir akrabasıdır. Bu ihtimale kuvvetli yer vermemize sebep, bu zamanda yukarıda verilen izahatla *Aral* gölü çevresi ve Sır suyu'nun ağzına yakın yerlerinin *Kıpçaklar* 'm elinde olduğunun anlaşılmasıdır. Kâşgarlı'da ne *Teni Kent* ne de *Cend* Oğuz şehirleri arasında sayılıyor. Hattâ eserinde bunların adları bile geçmiyor. Bu müellif aynı zamanda *Kıpçak* meliklerinden İnalöz ve oğlu Taparı tanyor ki (Kilisli Rifat, I, s. 301, Besim Atalay, I, 361), bunlar, *Aral-Sirderya* kıyısında veya belki *Talas* kuzeyinde idiler. Z. V. Togan'm Cazığ ve Kafşut adlarından birincisini bir *Türkmen* kabilesi, *Kafşut*'un da bir *Kıpçak* boyu veya kabile reisinin adı olabileceği ihtimalini düşünmesine (U. T. T. Giriş, s.190), kaynaklar pek yer vermemektedir. Kafşut *Türk* adlarından olup- (*Kâşgarî*, Kilisli Rifat, Besim Atalay, I, 451) Irak Selçukluları devrinde menşei *Türkmen* olan bir bey de 11-Kavşut adını taşıyordu (*Ahbar ud devlet is Selçukiyye*, s. 170, 176, 182, 181).

¹³⁶ *Mücmel ut-tevârih*'de (Tahran, 1318 h.ş., s. 103). *Guzz* ile *Türk* de deniliyor ki, ikincisi ile *Karluklar*'m kastedildiği anlaşılıyor. Nitekim Gerdizî (s. 80) de öyledir.

¹³⁷ Kilisli Rifat, I, s. 330, Besim Atalay, I, s. 394.

¹³⁸ Makdisî de (*Kitab ul-bed' ve t- tarih*, IV, s. 91, Fransızca tercüme, s. 86), *Oğuzlar* için: "*Cebel*, *Curcan*, *Cil* ve *Deylem* halkının düşmanı" deniliyor.

¹³⁹ *Hudud ul-âlem*, s. 54, Minorsky s. 100. *Istahrî* (s. 305) ve diğer müellifler *Harizmliler*'in *Oğuzlar*'a karşı gösterdikleri yiğitliği belirtiyorlar (Mukaddesi, s. 286 ve Birunî, *el-Âsar ul-bâkiyye*, Ed Sachau, 1878, s. 236, farsça tercüme Tahran, 1321, s. 278).

var mı idi? *Oğuz* eli birbirinden ayrı ve hattâ birbirine düşman birkaç küme halinde mi yaşıyor ve yabgular ancak bunlardan birisi üzerinde mi hâkimiyet sürüyorlardı? Bu Husus malûm değildir. Fakat bilinen bir şey varsa o da beylerin çok defa birbirleriyle iyi geçinemedikleri ve *Oğuzlar* arasında sık sık kardeş kavgaları ve iç savaşların olduğudur. *Mankışlak* yarımadası X. yüzyıla kadar ıssız bir yerd. X. yüzyılda *Oğuzlar'dan* bir bölük bu yarımadaya gelip yerleşti ve ona *Mangışlak* (Bin kışla) adı verildi. Bir kısım *Oğuzlar'ın* buraya gelişine Barthold'un tahmin ettiği gibi ¹⁴⁰ yukarıdan *Kıpçaklar'ın* sıkıştırması değil, bizzat kendi aralarında vukubulan bir niza sebebolmuştur. ¹⁴¹. Bilindiği üzere, *Meliknâme'ye* göre, yabgu'nun sübaşısı yani ordu kumandanı olan *Selçuk*, yabgu'nun kendisine bir kötülük yapmasından korkup oymak ve taraftarları ile yurdundan ayrılarak *İslâm* ülkesine gelmiş ve cend yöresinde yurt tutmuştu. Bu olaylar, iç mücadelenin *Oğuzlar'ın* göçlerinde mühim bir âmil olduğunu göstermektedir. *Selçuk'un* başarıları, başında bulunan *Oğuz* topluluğunun çoğalmasını temin etmiş ve oğulları zamanında bu topluluk yeni katılmalarla büyük bir *ulus* halini almıştır, işte bu. esnada *Selçuk'un* hayatta kalan oğullarından en büyüğü Arslan (İsrail)'in *yabgu* unvanını taşıması bununla ilgilidir. Bu husus aynı zamanda *Selçuklu* ailesinin kendilerini artık *Oğuz* elinin başı saydıklarını ve *Sirderya* kıyısındaki yabgu hükümetini tanımadıklarını da göstermektedir. *Selçuklular'ın* *Horasan'da*, kazandıkları başarılar ve bunun neticesinde devletin kurulması ¹⁴² ve *Harizm'in* fethi üzerine *Oğuz* yurdundan *İran'a*, birbirini takibeden dalgalar halinde bir göç başlamıştı. 440 (1048-49) yılında *İran Kürdistanı'nı* fethetmekle meşgul bulunan İbrahim Yinal'a *Mâveraünnehr'den* kalabalık bir *Oğuz* kütlesi gelmişti. Yinal bu *Oğuzlar'a*. ikametleri yüzünden ülkesinin daraldığını söyleyerek *Rum* sınırında gazaya gitmelerini, kendisinin de arkalarından geleceğini söylemişti. Gerçekten Yinal onların başında olarak *Bizans'a* karşı önemli bir zafer kazanmıştı ¹⁴³ *Selçuklu* ailesi, *Oğuz* yurdundan, kümeler halinde *İran'a* gelen eldaşlarını, bu misalde görüldüğü gibi, umumiyetle *uçlara* gönderiyordu *Malazgirt* savaşını takiben *Suriye'de* bir *Oğuz* kümesi görüldü. Bu *Oğuzlar Suriye'nin* önemli bir kısmını fethettiler. Onların başında Adsız vardı ki, *Harizmî* lâkabını taşıyordu ¹⁴⁴. Bu husus, *Suriye'yi* fetheden *Oğuz* kümesinin *Harizm* taraflarından yakın bir zamanda geldiklerini gösterir ki, bu da Alp Arslan'ın 1066 daki *Mangışlak* seferi ile ilgili olabilir. *Oğuzlar'm* kümeler halinde yurtlarından ayrılıp *iran'a* geldikleri hakkında, kaynaklarda daha fazla misaller aramaya hacet yok-

¹⁴⁰ *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler* s. 102.

¹⁴¹ *İstahrî*, s. 219; Ondan naklen İbn Havkal, s. 389.

¹⁴² Bu hususlar için M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu*, D. T. C. Fakültesi Dergisi, XV, 1-3, MI.

¹⁴³ İbn ul-Cevzî, *l-Muntazam*, VIII, s. 137; İbn ul Esîr, IX s. 226-227.

¹⁴⁴ Sıbt İbn ul Cevzî, *Topkapı Sarayı*, III. Ahmed, nr. 2907, XII, 257, b, XIII, 47 b.

tur. Bir taraftan *Türk* imparatorluğunun batıya doğru gelişmesi, şüphesiz bununla ilgili olduğu gibi, daha XI. yüzyılın ortalarında *Kıpçaklar'ı Oğuz* yurdunun kuzey ve batı bölgelerini işgal etmiş görmemiz de buna önemli bir delil teşkil eder. Ayrıca bu sonuncu husus, *Oğuzların* göçlerinde âmil olan önemli bir dış sebebe işaret etmektedir. Her halde, *Oğuzlardan* bir kümeden başka bir şey olmayan *Uzlar* (Rus müverrihlerince *Torki*) XI. yüzyılda *Kıpçaklar'ın* itmesiyle *İtili* geçip 1054 yılında *Karadeniz'in* kuzeyindeki topraklarda görünmüşlerdi ¹⁴⁵. *Kıpçaklar* da aynı tarihte onların arkasından geldiler ve güney Rusya bozkırlarını ellerine geçirdiler. Böylece *Kıpçaklar* XI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında hem *Oğuz* yurdunun kuzey ve batı kısmına hem de güney *Rusya* bozkırlarına hâkim olmuşlardı. Fakat daha henüz bu zamanlarda *Oğuzlar'ın* yine önemli bir kısmı yurtlarında kalmıştı. Bunlar daha ziyade batıda *Mangışlak'ta* ve doğuda da *Karaçuk* dağlarıyla onun önündeki şehirlerde oturuyorlardı. *Kâşgarh'da* yabguların şehri *Teni Kent'* ten bahsedilmiyor, yukarıda da söylediği gibi, *Aral* gölünün kuzey kıyılarıyla *Sir Derya'nın* ağzına yakın yerlerinin XI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında *Kıpçaklar'ın* elinde bulunduğu anlaşılıyor. 1034 yıllarında *Harizm'de* *Kıpçaklar* (*Hıfçah*)'ı görmemiz de bu olay ile izah edilebilir. Yurtlarında kalan *Oğuzlar'm* ne zaman oralardan ayrıldıkları bilinemiyorsa da XII.yüzyılın ortasında *Sırderya* kuzeyinde önemli sayıda bir *Oğuz* kümesinin kalmamış olduğu muhakkaktır Bu asrın ikinci yarısında *Sir derya* boylarının artık tamamen *Kanlı-Kıpçak* ve *Bayaut-Yemekler'in* ellerinde olduğunu kesin olarak biliyoruz.

Oğuz adlı son önemli bir küme XII. yüzyılın ortalarında *Horasan'da*. görüldü. Bunlar *Horasan'a* eldaşları *Selçuklular* gibi, *Mâveraünnehr'den* gelmişlerdi ¹⁴⁶. *Oğuzlar*, *Mâveraünnehr'du* *Karluklar* ile beraber *Karahanlı* hükümdarlarının hizmetinde idiler ¹⁴⁷. *Oğuzlar'm* *Mâveraünnehr'den* ayrılmaları, *Karahitaylar'm* 1141de *Selçuklu* hükümdarı *Sultan Sancar'ı* yenerek, *Mâveraünnehr'in* hâkimiyetini ele geçirmeleri ve *Karahitaylar* tarafından himaye edilen aynı ülkedeki *Karluklar'm* kendilerini sıkıştırmaları sebep olmuştu ¹⁴⁸. Bu kalabalık *Oğuz* kümesinin eski *Oğuz*

¹⁴⁵ A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*; Barthold, *Ghuzz* maddesi.

¹⁴⁶ *Oğuzlar'ın İran'a*. *Harizm* yönünden değil daha fazla *Mâveraünnehr* tarafından geldikleri anlaşılıyor. Yukarıda bir kaç defa belirtildiği gibi, *Oğuz* elinin kalabalık kümesi *Yeni Kent-Cend* yöreleri ile *Karaçuk* dağları bölgesinde yani *Sir* suyunun ağzından- orta yatağına kadar (*İsficab Sayranı*) olan kısmın çevresinde yaşamakta idi.

¹⁴⁷ İbn ul-Esîr, nşr. Tornberg, XI, s. 54, Mısır, XI, s. 38. *Oğuzlar* 538 (1144) yılında *Buhara'yı* kuşatmışlar ve hisarı alıp yakmışlardı (*Nerşehî, Tarih-i Buhara*, Tahran, tarihsiz, s. 30). Bu olayın *Oğuzlar'm* *Mâveraünnehr'i* terk etmeden mi yoksa ettikten sonra mı olduğu iyice bilinmiyor.

¹⁴⁸ M. A. Köymen (*Büyük Selçuklular imparatorluğunda Oğuz isyanı*, D. T. C. Fakültesi Dergisi, V, sayı 2, not 8), *Oğuzlar'm* *Mâvera-ünnehr'den* ayrılarak *Belh* dolaylarına gelmelerinin sebebi hakkında delil olmadığını söylemişti. Fakat İbn ul-Esîr, bunun, yukarıda söylediğimiz sebeble yani, *Karahitaylar'm* *Mâvera-ünnehr'e* hâkim olmaları ve *Karluklar'm*. da *Oğuzlar'ı* bu ülkeden kovmaları ile ilgili olduğunu açıkça yazıyor :

elinin başlıca vasıflarını taşıdığı görülüyor. Yani bu *Oğuzlar* da *Bozok*, *Üçok* olmak üzere iki kola ayrılıyorlardı. *Bozoklar'm* başında Abdulhamid oğlu Korkud, *Üçoklar'm* başında Dâd Beg (unvan mı)? oğlu Tuti Beg vardı¹⁴⁹. Hattâ, Sancar'ın mutfağına yılda 24.000 koyun vermesinden¹⁵⁰ bu oğuz kümesinde 24 boya mensup teşekküllerin bulunduğu ihtimali hâtıra geliyor¹⁵¹.

Bu *Oğuzlar'ın* başındaki beyler de zengin idiler. Sultan Sancar, bir emirini öldürdükleri için üzerlerine yürüdüğü zaman, onlar diyet olarak her evden yedi batman gümüş ve bin türk kölesi (yani diğer Türk ellerine mensup köleler) vermeyi teklif etmişlerdi¹⁵². Şüphesiz buradaki

في هذه السنة في الحرم المزم السلطان سنجار من الأتراك المزم طائفة من الأتراك مسلمون كانوا بما وراء النهر
فلما ملك الخط أخرجهم منه كما ذكرنا فقتلوا خراسان وكانوا خلقاً كثيراً فقاموا بشواحي بلغ
XI. s. 116; Mısır, XI, s. 79). Bu olayda *Karluklar'ın* rolü aynı eserdeki şu ifadeden anlaşılıyor :

(nşr. Tornberg, XI s. 117 Mısır s. 80).

¹⁴⁹ İbn ul-Esîr, nşr. Tornberg, XI, s. 54, Mısır, XI, s. 28. İmadeddin de (Bundarıf s. 281, tercüme, s. 252), *Oğuzlar'ın* Korkut ve Tuti adlı iki emirinin kapıya (yani Sultan Sancar'a) hizmet ettiklerini söyleyerek ve İbn İsfendiyar'da (Tahran, tarihsiz, II, s. 94), "Tuti Beg, Korkut ve Sancar *Oğuzlar'ın* başbuğları ve hükümdarları, idi" diyerek İbn ul-Esîr-i doğruluyorlar. Halbuki M. A. Köymen (*Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinde Oğuz istilâsı*, D. T. C. Fakültesi Dergisi, s. 572, not 30), Tuti Beg'in *Oğuz* beylerinin adları sayılırken hiçbir kaynakta başta geçmediğini söylemiş ve bu beyin *Üçoklar'm* başı olarak evvelce diğer *Oğuz* beyleri üzerinde haiz olduğu üstünlüğü sonradan (İstilâ zamanında) kazandığını sanmıştır.

Bu kol beylerinden sonra, Dinar, Bahtiyar, Arslan. Çakır? (metin (جفر = جفر), Mahmut gibi, boybeyleri geliyor (İbn ul-Esîr, nşr. Tornberg, XI, s. 116, Mısır s. 79). *Üçoklar'ın* başı Tuti Beg, istilâ sırasında da en nüfuzlu *Oğuz* beyi olarak ve - hattâ bütün *Oğuzlar'ın* başı gibi- görülüyor ve *Bozoklar'ın* başı Korkut ondan sonra geliyor (M. A. Köymen, aynı yazı, s. 572-574).

Bundan anlaşılıyor ki, bu *Oğuz* elinde de, Dede-Korkut destanlarındaki *Oğuz* elinde olduğu gibi, *Üçoklar*, *Bozoklar'a*. tekaddüm etmekte idiler. İbn ul-Esîr de (gösterilen yer) *Üçok* ve Tuti Beg'in adının ilk önce yazılması da bununla ilgili olabilir. İbn İsfendiyar'da ve hattâ Cüzcanî'de (*Tabakat-i Nâsır-i*, nşr. Abdulhayy Habibî, Kabil, 1335, s. 309) de Tuti Beg adı başta zikrediliyor.

" M. A. Köymen'in (*Oğuz isyanı*, s. 166, not 32), Hasan Yezdî'deki Korkut'un bozuk bir şekli olduğu aşikâr bulunan (^)J-) adlı *Oğuz* beyini Tuti'nin kardeşij olarak göstermesi bir zühul olacaktır. Çünkü bu hususta dayandığı Hasan Yezdî'de de (Fatih ktp., nr. 4307, yp. 225 b) Korkut'un kardeşi olarak Tuti değil Mehmed zikredilmiştir: "غروب وطوبى و محمد و ادر غروب"

¹⁵⁰ Ravendi, *Rahat ussudur*, nşr. M. İkbâl, (GMNS), Leyden, 1921, s. 177; Hasan Yezdî, gösterilen yer.

¹⁵¹ Çünkü, *Oğuz* boylarından birinin şu veya bu faaliyete katıldığını veya herhangi bir yere gittiğini bilmemiz bu boyun bütün oymaklarının o faaliyete katılmış ve o yere gitmiş olması mânasına gelmiyor. *Oğuz* boylarından birçoklarının *Türkiye*, *Suriye*, *İran* ve *Hazar* ötesindeki Türkmen elinde teşekkülleri olabilmesi buna en kesin bir delildir.

¹⁵² Ravendi, s. 177, 178, 179; Hasan Yezdî, s. 225 b. Müşterek bir kaynağa dayandıkları anlaşılın her iki eserde de: (.....) yani "7 batman gümüş,, deniliyor. M. A. Köymen'in (*Oğuz isyanı*, s. 170, not 43) gümüş yerine altın demesi şüphesiz bir dalgınlıktır.

her evden sözü zenginlere yani bey sınıfına inhisar etmektedir. Sultan Sancar epeyce yaşlanmış olduğu için, pek kolayca büyük ganimetlere konacaklarını uman *memlûk* emirlerinin tesiri altında kalarak kendi soydaşları olan bu Oğuzlar ile savaşa girdi ise de yenildi ve onlara tutsak düştü (1153) ¹⁵³. Oğuzlar 15-20 yıl *Horasan'da*, önemli bir siyasî kuvvet olarak rol oynadılar ise de ¹⁵⁴, kabiliyetli bir başbuğları olmamasından dolayı bir devlet kuramadılar. Neticede birkaç kümeye ayrılıp siyasî ehemmiyetlerini kaybettiler ve az sonra da önemli bir kısmı *Horasan'ı* terk etmek zorunda kaldı. Harizmşah hanedanından Sultan Şah'ın *Oğuz* beylerinden Dinar'ın elinde bulunan *Serahs* şehrine saldırması üzerine önemli bir *Oğuz* kümesi *Horasan'dan* ayrıldı. Bu kümenin 5 000 kişilik bir kolu 1179 da Fars'taki eldaşları Salgurlular'ın yanına gitti. 10 000 kişilik ana kol ise, Samsam, Bulak ve Kayserbeylerin başlığı altında aynı yılda *Kirman'a* geldi ¹⁵⁵ ki, bu *Oğuzlar'a*. *Karağuz* (Kara-Oğuz) deniliyordu ¹⁵⁶. Bunu 1185 yılında aynı bölgeye Dinar'ın idaresindeki yeni bir *Oğuz* kütlesinin gelişini takibetti. Dinar, *Kirman'a* hâkim oldu. Daha önce gelmiş olan *Kara Oğuzlar'dan* bir kısmı, onun idaresinde kalmak istemiyerek *Fars'a*, gitti. Dinar'ın oğlu zamanında *Oğuzlar'm*. hâkimiyeti yıkılmış fakat, onlar orada, daha ziyade bir karışıklık unsuru olarak, kalmakta devam ettiler. Moğol devrindeki *Kirman'da*. görülen *Türkmenler* şüphesiz onlardan başkaları değildir.

Sancar'ın Selçuklu imparatorluğunu yıkan *Oğuzlar'ın* bir kısmı da başta *Yazırlar* olmak üzere *Horasan'da* kalabilmişti ¹⁵⁷.

X. OĞUZ YABGU DEVLETİNİN SONU

Şimdi burada cevaplandırması gereken mühim bir soru karşısında bulunuyoruz. Bu da Yabgu hükümetinin ne olduğu, nasıl ortadan kalktıdır. Fakat, bize göre, bu soruyu kat'i bir şekilde cevaplandırmak pek mümkün değildir. Çünkü, bu hususta, esaslı bir bilgiye sahip değiliz. Öyle ki Samanlılar'ın son saltanat iddîacısı Ebû İbrahim' (Mustansır) in Karahanlılar'a karşı ittifak ettiği *Oğuz* yabgusunun, *Yeni Kent'te* oturan yabgu mu olduğu bile bilinmiyor Samanlı şehzadesi Ebû İbrahim, *Horasan'da* Gazneli devletine karşı giriştiği başarısız-

¹⁵³ Bu olay hakkında, M. A. Köymen, *Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz isyanı* (1153), Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, V, sayı 2, s. 159-186.

¹⁵⁴ M. A. Köymen, onların siyasî rollerini tafsilâtle incelemiştir (*Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinde Oğuz istilâsı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, V, sayı 5, s. 563-660).

¹⁵⁵ Efdal-i Kirmanî, *Bedâyi'ul-ezman*, Tahran, 1326, s. 88-98.

¹⁵⁶ Aynı müellif, *İkd ul-ulâ*, Tahran, 1311, s. 13, 18.

¹⁵⁷ Bu Yazırlar okadar kalabalık ve kuvvetli bir halde idiler ki, kendilerine başlı başına bir Türk eli nazarı ile bakılmıştır. Bunların parçalanmış olan Oğuzlar'm bir bölümü oldukları anlaşılıyor (İbn ul-Esîr, nşr. Tornberg, XI, s. 171, 172, Mısır, s. 116-117; F, Sümer, *Bozoklu Oğuz boylarına dair*, s. 68-70).

lıkla neticelenen bazı teşebbüslerden sonra (391-1001 den sonra) *Oğuzlar'm* yanma gitmişti. Ebû İbrahim, bir müddet *Oğuzlar'ın* yanında kalarak onları kendi ittifakına aldığı gibi yabguları da *Müslüman* olmuş ve *yabgu* ile kendi arasında dünürlük kurulmuştu . *Oğuzlar* Ebu İbrahim ile birlikte Kara hanlı Subaşı Tekin'i yenmişler sonra yaptıkları bir *dünbaskını* ile İlik Han ordusunun büyük bir kısmını yağmalayıp Karalıanlı kumandanlarından 18 kişiyi tutsak alıp götürmüşlerdi (1003 de). *Oğuzlar'ın* yalnız kendi çıkarını düşündüklerini gören, Samanlı şehzadesi umutsuzluğa düşerek onlardan ayrılmıştı ¹⁵⁸. Barthold ¹⁵⁹, Meliknâme'deki bir kayıttan haberdar olmadığı halde, bu yabguyu Selçuk'un oğullarından birisi kabul etmişti. O. Pritsak ise ¹⁶⁰ bu yabgunun *Yeni Kent'teki* yabgu olduğunu ve *Şecere-i Terâkime'ye* dayanarak ta bu yabgunun *Müslüman* olunca Ali adını aldığı fikrini ileri sürmüştür. Gerçekten buradaki yabgu Selçuk'un oğullarından birisi olsa idi, onları yakından tanınması bakımından, bu bilgiyi bize veren Gerdizî'den bu hususu (yani bu yabgunun Selçuk'un oğullarından birisi olduğunu) açıklaması, belki beklenebilirdi. Fakat, Selçuklular'ın ilk devirlerine ait en önemli kaynaklardan olan *Meliknâme'de*, Selçuk'un oğullarından birisini gönderecek, bu Samanlı şehzadesi İbrahim'e yardım ettiğinden bahsediliyor ¹⁶¹. Bu kayıt karşısında *Gerdizî* 'de geçen yabgunun *Sirderya* kıyısındaki yabgu olduğunu kabul etmemiz pek mümkün olmamaktadır ¹⁶².

Selçuk'un oğulları henüz *Mâveraünnehr'de* iken *Sir Derya* kıyısında *Cend* şehrinde Şah Melik adlı bir bey görüyoruz. Hiçbir kaynakta bu beyin, hangi elden, hangi hanedan veya soydan olduğunu tahmin dahi ettirecek bir işaret yoktur. Vakıa İbn Fındık ¹⁶³ bize onun *el Berâni* 'şeklinde nisbesini vermekte ise de, bundan bir manâ çıkmıyor. Şimdiki halde, bizim için bu nisbeyi, bu haliyle, tatmin edici bir surette, izah etmek mümkün olmamıştır ¹⁶⁴.

Şah Melik ile Selçuklular arasında köklü ve derin bir düşmanlık vardı ¹⁶⁵. Bu düşmanlığın siyasi bir rekabet ile ilgili olduğu kabul edile-

¹⁵⁸ Gerdizî, Tahran, 1327, s. 60. Tafsîlât için M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu imparatorluğu'mm kuruluşu*, D. T. C. Fakültesi Dergisi, XV, sayı 1-3, s. 130 ve devamı.

¹⁵⁹ *Turkestan*, s. 269.

¹⁶⁰ *Der Untergang des reiches des Oguzischen Yabgu*, Fuad Köprölü Armağanı, s. 407.

¹⁶¹ Mirhond, IV, s. 85; M. A. Köymen, aynı yazı s. 134-135.

¹⁶² Pritsak (gösterilen yer) Gerdizî'deki yabgu'nun *Yeni Kent* 'deki yabgu olduğunu isbat sadedinde Selçuk'un oğlunun 992 den önce *Müslüman* olduğunu söylüyor. Fakat Selçuk'un ne zaman Müslüman olduğu ve hattâ ne zaman öldüğü hakkında kat'i bir bilgimiz yoktur.

M. A. Köymen (aynı makale, s. 133-138) bu mesele üzerinde uzun boylu durarak, Samanlı şehzadesine yardım eden yabgunun Selçuklu Arslan Yabgu olduğu fikrini müdafaa etmiştir.

¹⁶³ *Tarih-i Beyhak*, nşr. Ahmed-i Behmenyar, Tahran, 1317, h. ş. s. 51.

¹⁶⁴ Bilindiği üzere, Kara-koyunlu hanedanın aile adı da *Barâni* (*Baranlı*) idi.

¹⁶⁵ *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Gani, s. 445, 628.

bilir. Selçuklular'ın Şah Melik'e ızdıraplı günler yaşatmış oldukları anlaşılıyor¹⁶⁶. Bu yüzden o, Selçuklular'dan nefret ediyor ve öcünü aldıktan sonra dahi onlar ile barışmayı şiddetle reddediyordu¹⁶⁷.

Şah Melik, Selçuklular Ali Tegin oğulları ile bozuşup Harizmşah Harun'un yanına giderlerken 1034 yılında bir baskınla binlerce kişiyi öldürmek (7-8 bin), çoluk ve çocuklarından bir kısmını ve davalarının çoğunu ele geçirmek suretiyle onlardan evvelce çektiği acıların korkunç bir şekilde öcünü almıştır¹⁶⁸. 1040 yılında Şah Melik *Harizm* ülkesine sahip olarak gücü ve ünü artmış ise de, iki yıl sonra (1042) nefret ettiği düşmanlarının eline düşerek hayatını kaybetmiştir. 1042 yılında *Harizm* üzerine yürüyen *Tuğrul Bey* bu ülkenin merkezini (Gürgene) kuşatıp alınca, Şah Melik onun önünden kaçarak malı ve mülkü ile çölden *Dehistan'a* oradan da *Tâbes* ve *Kirman'ı* geçmek suretiyle yüzlerce kilometrelik bir yol katederek *Mekran'a* gelmişti. Belli ki, bu uzun yolculuk ile o, metbû olan Gazne hükümdarı Mevdûd'a sığınmak istiyordu. *Mekran'a* gelince düşmanlarından kurtulduğuna inanmıştı. Fakat kendisinin burada olduğunu öğrenen İbrahim Yinal'ın kardeşi Ertaş, 4,000 atlı ile onu ansızın bastırıp tutsak almış ve amcası Davud Çağrı Bey'e teslim etmiştir¹⁶⁹. Şah Melik, kaynakta tasrih edilmemekle beraber, şüphesiz derhal öldürülmüştür. Şah Melik'in, eski ülkesi olan *Cend'e* gitmeyip de, metbûunun yanına gitmek istemesi, buna fırsat bulamamaktan ziyade, *Cend* bölgesinde, durumun kendisi için müsait olmaması ile ilgili olsa gerektir.

Tarihî kaynaklarda müttefiken kavmî menşei hakkında hiçbir şey söylenmeyen Şah Melik, *Cami üt-tevârih'teki Oğuzlar'ın* destanı mahiyetteki tarihlerinde son *Oğuz* yabgusunun oğlu olarak görünmektedir. Bu esere göre, Şah Melik'in asıl adı Kılıç-Arslan olup, *Oğuz* hükümdarı Ali Han'ın oğludur. Ali Han, *Ceyhun'un* sol yakasında yani *Horasan'da* yurt tutmuş olan bir kısım *Oğuzlar'a* baş olması için çocuk yaşta olan oğlu Kılıç-Arslan'ı gönderdi Çok yaşlı bir koca olan (170 yaşında deniliyor) *Bügdüz* boyundan Kuzucu da ona *atabey* tayin edilmişti. Kılıç-Arslan kırkbine yakın atlı çıkararak bu *Oğuzlar'ın* başına geçti. Kılıç-Arslan, aradan birkaç yıl geçip delikanlılık çağına girince vaktini eğlenceler ile geçirdi ve beylerin kızlarına tasallut etmeğe başladı. Atabeyi *Bügdüz* Kuzucu'nun öğüt ve ikazları bir fayda vermedi. Ona Zâlim (bi-dâdger) Şah Melik denildi. En sonunda beyler onu öldürmek istediler. Fakat Şah Melik kaçtı. Atabeyi de arkasından gitti ve ondan önce Ali Han'ın katına gelerek oğlunun yaptıklarını anlattı. Ali Han, ilk önce Kuzucu'nun sözüne inanmadı. Fakat

¹⁶⁶ Aynı eser, s. 683.

¹⁶⁷ Gösterilen yer.

¹⁶⁸ Tafsîlât için M. A. Köymen, aynı makale ,11, s. 18-20.

¹⁶⁹ İbn ul-Esîr, IX, s. 211.

oğlunun acele ile geldiğini görünce, ona hak verdi. Ayağını öpmek isteyen oğluna bir yumruk vurarak bağlanıp hapsedilmesini buyurduktan sonra onun, istediklerini yapmaları için, götürülüp beylere teslim edilmesine karar verdi. Fakat Kuzucu, bu hareketin beylerde gurur hasıl edeceğini ve fitne çıkmasına sebep olacağını söyleyerek onu bu kararından vazgeçirdi ve beylerin kızgınlıklarını yatıştırmak ve durumu anlamak için onların yanına gitti. Beyler, Kuzucu'ya Ali Han, oğlunu öldürmeyince, yerlerine dönmiyecekleri ve ona itaat etmiyecekleri cevabını verdiler. Beylerin başı *Kayı* boyundan Korkud idi. Geregici Hoca'nın oğlu yoksul çadircı Toksurmuş İci'nin üç oğlu Dukak, Tuğrul, Arslan yiğit ve av usullerini iyi bildiklerinden *av beyi* yapılmışlardı. Çok geçmeden bu üç kardeşten Tuğrul, *âdil, yiğit* ve iyi kalpli olduğu için, *Oğuzlar'ın* başı oldu. Az sonra Kuzucu yeniden geldi. Tuğrul ona gerçeği söyledi. Şah Melik yirmi bin kişilik bir ordu ile üzerine geliyordu. Tuğrul, onu karşıladı; savaşta Şah Melik'i yenerek tanınmış birkaç beyi ile onu tutsak aldı. Şah Melik herkesin gözü önünde iki parça edilerek öldürüldü. Ali Han, Tuğrul'un sultan olduğunu ve oğlunun öldürüldüğünü öğrenince teessüründen hastalandı ve iki yıl sonra öldü ¹⁷⁰.

İşte, *Cami üt-tevârik'te* ve ondan aynen *Şecere-i Terâkime'ye* geçen ¹⁷¹ Şah Melik ile ilgili haberlerin mahiyeti budur.

Şah Melik, tarih kaynaklarda hiçbir işaret olmamasına rağmen, belkide bir *Oğuz yabgusu* idi. Kaynaklarda olduğu gibi, burada da babasının adı Ali'dir. Ali Han, kendisi *Teni Kent'de* olmak üzere, *Cend* yöresindeki *Oğuzlar'ın* başına oğlunu göndermiş olabilir. Görüldüğü üzere, bu *Oğuznâme'de*, Şah Melik'e dair haberler oldukça teferruatlıdır. Bunlar arasında, Şah Melik'in asıl adının Kılıç-Arslan olduğu, atabeyinin adı, boyu, ona düşman beylerden *Kayı* boyundan *Korkut* gibi, bazı bilgiler de dikkate lâyiktir. Destanda bilhassa belirtilen dikkate değer ve tarihî gerçeğe uygun bir husus ta Şah Melik olayının *Oğuz* elinde çözülme ve parçalanma yaratmış olmasıdır. Yani *Oğuz* elinde bir dağılma olmuştur. Fakat, bütün bunlara rağmen, biz Şah Melik'i yabgu devletinin son mümessili, yahut bir *Oğuz yabgusu* olarak kabul etmekte mütereddiz. Çünkü bu *Oğuznâme* ¹⁷² tarihî bilgi istihracı bakımından son derecede dikkat ve ihtiyat gösterilmesini icabettiren bir eserdir. Şüphesiz ki biz Şah Melik'in ve onu öldüren Sultan Tuğrul'un Peygamber'in gönderildiği zamanın arefesinde yaşadıkları yolunda destandaki ifadeyi bu meselede tereddüt etmemize bir sebep olarak göstermiyoruz. Bizi tereddüde sevkeden asıl sebep, destanda Kara-Han, Buğra Han ve Arslan Han gibi bazı ünlü Karahanlı hükümdarlarının, Gazneli Mahmud'un, Harizm

¹⁷⁰ *Topkapı Sarayı, Hazine kip.*, nr. 1652, yp. 389b -391^b.

¹⁷¹ Yp. 42^a-44^b.

¹⁷² Bu *Oğuznâme'nin* muhtevası ve ne gibi tarihî bir değeri haiz olduğu üzerinde hazırladığımız bir yazı basılmaktadır.

Şahlar'ın atası Anuş Tekin'in ve hatta Sâmanlılar'ın ceddinin dahi *Oğuz* hükümdarları arasında gösterilmekte veya *Oğuzlar*'dan sayılmakta olmasındır. Fazla olarak Şah Melik'in babası Ali Handa Arslan ve Buğra Hanlar soyundan gelmektedir. Yine aynı destana göre, Oğuz yabguları soyu, Ula Demir Yabgu ile son bulmuş ve sözde bu yabgunun kardeşi Alp-Kara, Kara Han adı ile hükümdar olmuştur. Bu sebeble, Şah Melik, başka bir *Türk* eline meselâ *Kıpçaklar'a*. mensup olabilir. Zira söylendiği gibi, Şah Melik zamanında *Harizm'de* bile bir *Kıpçak* zümresi vardı. Bu zümre oraya nasıl gelebildi? *Kıpçaklar belki* de daha XI. yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Aral* gölünün kuzeyi ile *Sir* suyunun ağzına yakın kısmını ellerine geçirdiler. Şah Melikte onların beyi olup, bizim destanda, birçok emsali olduğu gibi, bir *Oğuz* yabgusunun oğlu olarak gösterilebilir. Onun babası olarak zikredilen Ali Han ile Selçuklular'ın dostu Ali Tekin'in kastedilmiş olması imkânsız değildir.

İşte, *Oğuznâme'nin* bu hususiyetlerinden ötürü, biz, Pritsak gibi¹⁷³, Şah Melik'in bir Oğuz yabgusu olduğu hükmünü kat'i olarak veremiyoruz.

XI. OĞUZLAR'A TÜRKMEN ADININ VERİLMESİ

Türkmen adının ilk önce ünlü coğrafyacı Mukaddesî'nin eserinde geçtiği malûmdur. Bu müellif, *Sirderya* ötesindeki şehir ve kasabaları sayarken, *Bulac* ve *Beruket* kasabalarının *Türkmenler'in* sınırında bulunduğunu söyler ki¹⁷⁴, bunların *İsficab'ın* (İsbicab—Sayram) kuzey doğusunda ve *Taraz* bölgesinde olduğu anlaşılıyor. Çünkü, aynı eserde bunların yanında, *Oğuz* ve *Kimekler'in* sınırında bulunan şehirler ayrıca kaydedilmiştir¹⁷⁵. Yine aynı müellif *Külân* ve *Mirgi* kasabalarından bahsettikten sonra *Ordu* adlı bir kasabaya geçerek *Türkmen* melikinın burada oturduğunu ve *İsficab* hükümdarına armağanlar göndermekte devam ettiğini yazar¹⁷⁶. *Külân* ve *Mirgi* kasabaları, diğer coğrafyacıların eserlerinde de geçmekte olup, bunlar *Taraz'va*. epeyce doğusunda yanyana bulunmakta idi. Hudud ul âlem de¹⁷⁷, bu iki kasaba (yani *Külân* ve *Mirgi*) *Karluklar* ülkesinde gösterilmiş ve *Külân* 'in küçük bir nahiye olup *İslâmlığa* girdiği, *Mirgi'nin* ise bir köy olduğu ve içinde *Karluk* ve tüccarların bulunduğu yazılmıştır. Şu halde *Mukaddesî'de*, *Türkmen* meklikinin merkezi olan *Ordu* kasabası, *Mirgi'den* sonra ve *Balasağun* (.....) 'dan önce zikredildiğine göre, bu kasabanın bu iki yer arasında bulunması gerekir. Gerçekten *Kâşgarlı Mahmud*, *Ordu'nun Balasağun* yakınlarında bir şehir olduğunu

¹⁷³ Aynı yazı, s. 407-410.

¹⁷⁴ (s. 274) و بروكت كبيرة وهم و بلاج لفران على التركمان بين الذين قد اسلموا رغبيا

¹⁷⁵ Aynı sahife

¹⁷⁶ و اردوا سفيرة بها ملك التركمان لا زال يبحث الهدايا الى صاحب اسبيجاب عليها حصن و انها خندق
مالان من الماء و دار الملك في القهندز (s. 275)

¹⁷⁷ S. 51, Minorsky, s. 97.

bildirmekle bu hususu doğrulamıştır ¹⁷⁸, Mukaddesi ¹⁷⁹, Sirderya kıyısındaki *Sahran* sınırında olmak üzere *Oğuzlar'ı* ayrıca zikrediyor. Şu izahattan açık ve seçik bir şekilde anlaşılıyor ki, X. yüzyılın ikinci yarısında, *Türkmen* adını taşıyan topluluk Karluklar ülkesinde yaşamakta idi. Kâşgarlı'nın *Karluklar'a Türkmen* denildiği hakkındaki sözleri ¹⁸⁰ aralarında kavmi bir münasebete delil olmasa bile kat'i olarak bu hususu (yani ikisi arasındaki yerdeşlik-hemşehrilik-keyfiyetini) gösterir.

Şimdi bu söylediklerimizi kısaca özetliyelim: X. yüzyılın ikinci yarısında *Bulac* ve *Beruket* kasabalarının ötesindeki topraklarda ve *Ordu* şehir ve yöresinde *Türkmen* adlı bir topluluk yaşıyordu. Bunlar kaynağa (Mukaddesi) göre korkularından *Müslüman* olmuşlardı ve *Ordu* şehrinde oturan melikleri de *İsficab* melikine eskidenberi armağanlar gönderiyordu. Bu sözler, *Türkmenler'in*, *İsficab* bölgesinin hâkimi olan *Türk* sülâlesi hükümdarlarının ¹⁸¹ saldırıları neticesinde *İslâmlığa* girdiklerini ve onların tabiiyetini kabul etmiş olduklarını göstermektedir. Bu *Türkmenler*, görüldüğü üzere, *Oğuzlar'* dan tamamen ayrı kavmi bir teşekküldür ve X. yüzyılda *Oğuzlar* ile bu *Türkmenler* arasında ancak *İsficab* kuzeyinde olmak üzere bir komşuluk münasebeti bahis konusu olabilir. Bilindiği üzere, Mervezî'nin eserinde ¹⁸² *Türkmenler Oğuzlar'ın* doğusunda oturan ayrı bir el olarak görülmekte ve bu *Türkmenlerin* başka bir türk elinin (.....) kendilerine saldırması üzerine *Oğuzlar'ın* yurtlarına göç ettikleri söylenmektedir. Esas yurtları, yukardaki izahattan pek iyi şekilde anlaşılacağı üzere *Taraz'ın* çok doğusunda ve *Balasağun'un* batısındaki *Ordu* şehir ve yöresi olan *Türkmenler'in*, aynı zamanda, *İsficab'ın* kuzey doğusunda veya *Taraz'ın* batısında ve *Bulac* ve *Beruket* kasabaların yakınında bulunmaları, Mervezî'nin bahsettiği bu göç olayı ile ilgili olabilir.

Bu *Türkmenler* 'in kavmi menşeleri ne idi ? Tabîî akla ilk gelen cevap, bunların *Kartuklar'dan* olmalarıdır. Çünkü, görüldüğü üzere, umumiyetle onların ülkelerinde oturuyorlardı. Ayrıca Kâşgarlı'nın *Karluklar'a Türkmen* denildiğine dair sözleri bu husus için önemli bir delil olabilir. Bununla beraber, *Türkmenler'in* bunlardan da ayrı kavmi bir teşekkül meselâ *Türkîşler'in* kalıntılarından olmaları mümkündür.

Oğuzlar'a ne zamandan itibaren *Türkmen* denilmeğe başlandığı hususuna gelince bunun onların *müslüman* olmalarıyla ilgili olduğu kat'i bir şekilde anlaşılıyor. Yani *müslüman* olan *Oğuzlar'a Türkmen* denilmiş ve

¹⁷⁸ اردو قصبة قریب بلا ساغون ایضا تسمى قوز اردو من هذا (Kilisli Rifat, I, s. 112, Besim Atalay, I, s. 124).

¹⁷⁹ S. 274.

¹⁸⁰ قرق - جبل - من الترك اهل الوردسوی الغزیه و هم التركانیة ایضا (Kilisli Rifat, I, s. 393, Besim Atalay, I, s. 473).

¹⁸¹ Bu hususta Bar thold, *Turkestan*, s. 212. Fakat, *İsficab'daki* bu *Türk* sülâlesi hakkında pek az bir şey biliniyor.

¹⁸² Nşr. Minorsky, s. 18, tercüme, s. 30.

onlar XI. yüzyıldan itibaren bu adla da amlıya başlamışlardır¹⁸³. *Müslüman Oğuzlar* kendilerini ilk zamanlarda eski adlarıyla anıyorlardı. Müverrihlerin onlardan ilk zamanlarda daha ziyade *Guzz* (Oğuz) adıyla bahsetmeleri bunu ve aynı zamanda *Türkmen* adını bizzat kendileri almayıp, onlara verilmiş olduğunu gösterir.

Bu hususları, yani X. yüzyılda, *Oğuzlar'dan* tamamen ayrı, *Türkmen* adlı bir topluluğun yaşadığı ve *Oğuzlar'a Müslüman* olduktan sonra *Türkmen* denildiği vakıalarını tesbit ettikten sonra şimdi *Oğuzlar'a*, bu *Türkmenler'in* adının nasıl verilmiş olduğunu izaha çalışalım. Bizim şimdi kuvvetle inançımıza göre, bu hâdise şöyle olmuştur: X. yüzyılda *Müslüman* bir *Türk* kavmi olarak, münhasıran *Türkmenler tanınıyordu*. Bu sebeble, *Türkmen* adı, ayrıca, *Müslüman Türkü* gayri Müslim Türk'ten ayırd eden umumî bir mânâ da kazandı; yani bu kelime, Müslüman Türk anlamını da ifade etti. Böylece *Oğuzlar'dan Müslüman* olanlara da *Müslüman Türk* anlamında olarak *Türkmen* denildi. Şimdi burada şu soruyu da cevaplandırmak gerekiyor: *Türkmen* adı *Müslüman Türk* anlamını *Müslümanlar* arasında mı, yoksa *Oğuzlar* arasında mı kazandı? Bizim kanaatimize göre, bu husus *Müslümanlar* arasında olmuş olsa gerektir. Yani *Müslümanlar*, *Müslüman Türk* olarak yalnız *Türkmenleri* tanıdıkları için, onlar kendilerine komşu *Türk* elleri olan *Oğuzlar'dan* ve *Kartuklar'dan Müslüman* olanlara da aynı adı verdiler. Bu hususu kuvvetle teyid eden bir delil de, *Türkmen* adının ilk zamanlarda *Oğuzlar'a* yabancı olması, bu adı ilk zamanlarda onların kavim adı olarak kullanmamalarıdır. *Dede Korkut* destanlarında da *Türkmen* adının *Oğuzlar'ın* kendilerinden ayrı bir topluluğu ifade ettiği açık olarak anlaşılıyor. *Gerdizîve Beyhakî* gibi *Gazneli müverrihleri*, *Oğuzlar'ı Müslüman Türk* anlamında olarak *Türkmen* adı ile zikretmişlerdir. Buna karşılık, birçok *Iran'h* ve *Arab* müverrihleri onlardan *Guzz* yani *Oğuz* adıyla bahsetmişlerdir. Çünkü, *Oğuzlar*, kendilerine *Türkmen* demiyorlardı. Fakat çok geçmeden *Melikşah* devrinden itibaren bu müverrihler de onlara *Türkmen* demişlerdir. XII. yüzyılın başında *Horasan'dan Suriye* kıyılarına kadar uzanan sahada *Oğuzlar'a* artık yalnız *Türkmen* denilmiştir¹⁸⁴.

¹⁸³ *Birunî'nin* şu kaydı buna açıkça gösteriyor:

وكان فيما مضى من اسم من الترك القزبة وخالف للمسلمين يصير ترجماناً بين الفريقين حتى اذا سلم غزى قالوا «صار تركماناً» وقال المسلمون فيه «انه صار من جنابهم» تركمان اي شبيه الترك

(*Kitab ul-cemâhir*, Haydarabad, 1355, s. 205). *Birunî'nin* bu sözleri aynı zamanda, bizim yukarıdaki fikrimizi de doğrulamaktadır. Yani, bu kayıta görüldüğü üzere, *Oğuzlardan* birisi *Müslüman* olunca "*Türkmen oldu*" demişlerdir. İkinci ibareye gelince bunun anlamı da "*Müslümanlar o şahıs için kendilerinden oldu dediler; Türkmen'in anlamı da Türk'e benzer demektir*" şeklinde olacaktır.

¹⁸⁴ *Türkmen* adının menşei üzerinde eski müelliflerde başlıca iki fikir vardır: Bunlardan birisi bu kelimenin *Türk* adı ile farsça *mân* edatından meydana geldiği ve "*Türk'e benzer*" anlamını taşıdığıdır. Bundan önceki notta görüldüğü üzere ünlü bilgin *Birunî*, bu kelimeyi böyle izah etmiş veya duyduğu ve kendisinin de kabul ettiği bu izah şeklini bize nakletmiştir. Bilindiği üzere, *Kâşgarlı'da Türkmen* adının bu şekildeki izahına ait bir de hikâye vardır. (*Kilisli Rifat*, III, s. 304-307, *Beşim Atalay*, III, s. 412-416). *Kâş-*

Oğuzlar kavim adı olarak kendileri hakkında söylenen bu kelimeyi işite işite en nihayet onu benimsediler. XII. yüzyılın ortalarına doğru eski, *Oğuz* elinin son kalıntısı *Horasan'a*, gelmişti. Bunlar, bizzat *Horasan'da*, ve *İran'in* diğer yerleriyle *Irak*, *Suriye* ve *Türkiye'deki* eldaşlarının *Türkmen* adı ile zikredilmelerine karşılık, Müslüman da oldukları halde, sâdece eski *el* adlarıyla yani *Oğuz* adı ile anıldılar. Bu sebeble, zamanın müverrihleri, onların kavmî hüviyetlerini belirtmek için, "*Oğuzlar, Türkmenler'den bir taifedir*" dediler.¹⁸⁵

Moğol devrinden itibaren, her yerde *Oğuz* adı yerini *Türkmen'e* bıraktı ve *Oğuz* adı *Türkmenler'in* atalarına ait bir kelime olarak hâtıralarda kaldı.

XII. yüzyılda, *Anadolu*, *Suriye*, *Irak*, *Iran*, *Mâveraünnehr* gibi başlıca İslâm ülkelerinde *Türkmenler* yaşıyordu. Fakat onların çoğu *Anadolu'da* idi. *Konya*, *Ankara* gibi şehirler *Horasan'da hile* *Türkmenleri* ile tanınmıştı¹⁸⁶,

Oğuz eli *Anadolu'yu* yurt edindi ve böylece *Türkiye* doğdu. Moğol istilâsı, *Türkiye'ye* yeni *Türkmen* kümeleri gelmesine sebep oldu. Bunlar, bilhassa *iran'dan* ve bu ülkenin de başlıca *Horasan* ve *Azerbaycan* bölgelerinden geldiler, *Türkiye'de Horasan'dan* gelişin hâtırası uzun yıllar unutulmadı. Moğol kasırgasının *Türkiye'ye* de yayılması üzerine, *Türkmenler'den* önemli bir kısım *Suriye'ye* gitti. Bunlar orada, Memlûk devleti himayesinde, *Bozok*, *Üçok* adlarını muhafaza ederek yaşadılar, XIX. yüzyılın ünlü *Çukurovalı Türkmen* şairi Dadaloğlu bile, şiirlerinde rakip *Bozoklular'dan* bahsediyor.

garlı'nın bir dil bilgini olduğu halde bu kelimenin son hecesini türkçe herhangi bir ekle izaha girişmeyip de farsça izah şekline bağlı kalması, bu izah şeklinin belki kendi zamanında yaygın bir halde olması ile ilgili olabilir. Kâşgarlı, *Türkmen* adının menşesine dair yazdığı hikâyeyi -ki çocukça bir uydurmadan başka bir şey değildir- de ihtimal başkalarından istimiştir. Bu husus ne olursa olsun müellifimiz *Oğuzlara Türkmen* adının sonradan verilmiş olduğunu anhyamamıştır. *Karluklar'a* da niçin *Türkmen* denildiğini izah etmemiş olması da bununla ilgilidir.

Türkmen adının *Türk'e benzer* anlamında olduğunu ileri süren üçüncü müellif Reşidüddin'dir. Reşidüddin, bu adın *Oğuzlar'a* verilmesi sebebini, gerçekten kendi zamanı için inandırıcı mahiyeti olan bir keyfiyete bağlamıştır. Bu da, *Türkmenler'in* yüz şeklinin diğer *Türklerinkinden* ayrı olması idi.

İkinci fikir. *Türkmen* adının *Türk-i imân* dan gelmiş olduğudur. Bunu da İbn Kesir (el-Bidâye ve'n-nihâye, Kahire, 1348, XII, s. 48) ve bizim müverrih Mehmed Neşrî (*Cihannûma*, nşr. F. R. Unat ve M. A. Köymen, T. T. K., I, Ankara 1949, I, s. 16, 17) ileri sürmüşlerdir. Görülüyor ki, yeni müellifler kadar, eski müellifler de, bu kelimenin anlamını ve *Türkmenler'e* niçin verildiğini merak ederek, bu hususları izaha çalışmışlardır. Bununla beraber, onların bu hususdaki fikirleri kabule şayan değildir.

Şimdi ise, Jean Deny'nin (*Grammaire de la langue turque*, Paris 1921, s. 236; Minorsky *Hudud ul-âlem* haşiyeleri, s. 311), *türkçe* izahı yani kelimenin sonundaki *men'in türkçe* bazı sıfatlara gelen (kocaman, azman kelimelerinde olduğu gibi) mübalağa eki olduğu ve buna göre de *Türkmen'in Öz Türk* anlamına geldiği hakkındaki izah tarzı üzerinde durulmaktadır.

¹⁸⁵ Bundarî, s. 281, tercüme, s. 252; Ravendi, s. 177.

¹⁸⁶ İbn Fındık, *Tarih-i Beyhak*, s. 28,

D Ü Z E L T M E (4.XI.1957)

Asistan Dr. Mubahat Türker'in Fakülte Dergisi'nde (XIV, 1-2, Mart-Nisan, 1956, 87-102) yayınlanmış olan *Tahyâ ibn Adi ve Neşredilmemiş Bir Risalesi* isimli makalesindeki baskı hatalarını gösterir düzeltme cetveli:

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
89	40	S. not	S. 141 not
89	44	ندازى	ندازى
90	5	eserlerinin	eserlerini
90	5	edilmesi	etmesi
90	13	Eesalı	Edesalı
91		varakalarını	varaklarını
91	24	الموجود الثلاثة الالهى والطبيعى والمنطقى (2) ve كتاب فى فضل صناعة المنطق	كتاب فى فضل صناعة الموجود (2) ve المنطق الثلاثة الالهى والطبيعى والمنطقى
92	42	S. 5	S. 98
92	42	Schmölders'in	Schmölders'in onu
93	41	I. Metin S. 10	Metin S. 98
96		şeylerin	şeylerin
96	38	122 a	120 a
96	38	bozuk bir yoldan gitmek	gitmek
98	26	التي	التي
99	7	فحص	فحص
99	20	ذلك	ذلك
99	24	صورى	صورى
99	24	تسمى اصنافه	تسمى اصنافه
99	29	الضرب	الضرب
100	18	يحدث	يحدث
100	26	لقول	كقول
101	5	ذلك مختلفه	ذلك مختلفه
101	11	وان	وان
101	19	يحتاج	يحتاج
101	20	تفصيه	تفصيه